

II

YAMAKAPPAKARAṄATTHAKATHĀ

FROM THE

PAṄCAPPAKARAṄATTHAKATHĀ.

Edited by C. A. F. Rhys Davids.

FOREWORD.

THIS, the first European edition of the Commentary on the Yamaka, ascribed to Buddhaghosa, has been edited by way of a transcript made by my sister, M. C. Foley, from a Singhalese palmleaf MS. procured by Mr. E. P. Gooneratne several years ago for the Pali Text Society, and collated by myself with the excellent Burmese edition published by Mr. Saya U. Pye, through the Pyi Gyi Mandyne Press, Rangoon. The slight and superficial character of the mutually discrepant readings seemed to justify me in not waiting to consult other Singhalese MSS. in the effort to parallel, on the Singhalese side, Mr. Pye's comparative study among Burmese MSS. The Yamaka, the remaining volume of which will shortly appear, is, to the modern reader, for all its symmetry of structure, a baffling and forbidding composition. For this reason it seemed a seasonable matter to present at the same time such an elucidation of its contents as had commended itself to Theravāda scholars in early mediæval times, and has, by their direct successors, ever since been used as a guide.—ED.

Namo tassa Bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Sankhepen' eva devānaṃ deva-devo surālaye
 Kathāvatthuppakaraṇaṃ desayitvā raṇaṅjaho
 Yamassa visayātīto nānāyamakamaṇḍitaṃ
 Abhidhammappakaraṇaṃ chaṭṭhaṃ chaṭṭhānadesito ¹
 Yamakaṃ ayam āvatta-nīlāmalatanūruho.
 Yaṃ desayī anuppatto tassa saṃvaṇṇanākkhamo ²
 Idāni yasmā tasmāssa hoti saṃvaṇṇanā ayan ti.

Mūla-Yamakaṃ, Khandha-Yamakaṃ, Āyatana-Yamakaṃ,
 Dhātu-Yamakaṃ, Sacca-Yamakaṃ, Sankhāra-Yamakaṃ,
 Anusaya-Yamakaṃ, Citta-Yamakaṃ, Dhamma-Yamakaṃ,
 Indriya-Yamakaṃ ti imesaṃ dasannaṃ Yamakānaṃ vasena
 idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattaṃ ti hi vuttaṃ.

Tattha yesaṃ dasannaṃ Yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattaṃ, tesaṃ ³ ceva imassa ca pakaraṇassa nāma' attho tāva evaṃ veditabbo.

Ken'atṭhena Yamakaṃ ti? Yugalaṭṭhena yugalaṃ hi yamakaṃ ti vuccati; yamaka-pāṭihāriyaṃ, yamaka-sālā ti ādīsu viya. Iti yugala-sankhātānaṃ ⁴ yamakānaṃ vasena desitattā imesu dasasu ekekaṃ yamakaṃ nāma. Imesaṃ pana yamakānaṃ samūhabhāvato sabbam eva taṃ ⁵ pakaraṇaṃ Yamakaṃ ti veditabbaṃ. ⁶

[Mūla-Yamakaṃ.]

Tattha mūlavasena pucchāvissajjanaṃ katvā desitattā dasannaṃ tāva sabbapaṭhamaṃ Mūla-Yamakaṃ ti vuttaṃ. Tassa uddesavāro niddesavāro ti dve vārā honti. Tesu uddiṭṭhānukkamena niddisitabbattā uddesavāro paṭhamo. Tassa *ye keci kusalā dhammā sabbe te kusalamūlā; ye vā pana kusalamūlā sabbe te dhammā kusalā* ti idaṃ yamakaṃ

¹ Br. °desako.
 Br yugala°.

² S. °akkamo.
⁵ Br. p'etaṃ.

³ Br. tesaṃ.
⁶ S. °tabban ti.

āli. Tassa kusala - kusalamūlasankhātānaṃ¹ dvinnaṃ atthānaṃ vasena *attha-yamakan* ti vā tesaṃ² yeva atthānaṃ vasena anuloma - paṭilomato pavattapālidhamavasena *dhamma-yamakan* ti vā, anuloma-paṭilomato pavattapucchāvasena *pucchā-yamakan* ti vā tidhāyamakabhāvo veditabbo. Sesesu pi es'eva nayo.

Idāni imesaṃ yamakānaṃ vasena desite imasmiṃ Mūla-Yamake uddeśavārassa tāva naya-yamaka-pucchā-atthavārappabhedavasena pāli-vavatthānam eva veditabbaṃ.

Kusalattikamātikāya hi kusalā dhammā ti idaṃ ādipadaṃ nissāya *mūlanayo*, *mūla-mūlanayo*, *mūlakanayo*, *mūla-mūlakanayo* ti ime cattāro nayā honti. Tesaṃ ekekasmīṃ naye *mūlayamakaṃ* *ekamūlayamakaṃ aññamañña-mūlayamakaṃ* ti tīni tīni yamakāni. Evaṃ catusu navesu dvādasa yamakāni. Ekekasmīṃ yamake anuloma-paṭilomavasena dve dve *pucchā* ti catuvisati pucchā. Ekekāya pucchāya sannitṭhāna-saṃsaya-vasena dve dve *atthā* ti attha-cattārisaṃ³ atthā.

Tattha *ye keci kusalā dhammā* ti kusalesu kusalā nu kho, na kusalā nu kho ti sandehābhāvato imasmiṃ pade *sannitṭhānattho* veditabbo.

Sabbe te kusalamūlā ti sabbe te kusalā dhammā kusalamūlā nu kho, na nu kho ti evaṃ vimativasena pucchitatthā imasmiṃ pade *saṃsayaattho* veditabbo. So ca kho veneyyānaṃ saṃsayaatthāne saṃsaya-dīpanatthaṃ vutto. Tathāgatassa pana saṃsayo nāma natthi. Ito paresu pi pucchāpadesu es'eva nayo.

Yathā ca kusalapadaṃ nissāya ime cattāro nayā; ekekasmīṃ naye tīṇaṃ tīṇaṃ yamakānaṃ vasena dvādasa yamakāni, ekekasmīṃ yamake dvinnaṃ dvinnaṃ pucchānaṃ vasena catuvisati pucchā; ekekāya pucchāya dvinnaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena atthacattārisaṃ³ atthā va⁴ honti. Akusalapadaṃ nissāya pi tath'eva; avyākatapadaṃ nissāya pi tath'eva; tīni pi padāni ekato katvā niddiṭṭhaṃ; nāmapadaṃ nissāya pi tath'evāti, kusalattikamātikāya catūsu padesu sabbe pi soḷasa nayā atthacattārisa⁵ yamakāni,

¹ S. Tassa kusalaṃ ca sankhātānaṃ.

² Br. tesaññeva.

³ Br. cattārisaṃ.

⁴ Br. omits.

⁵ Br. cattārisa.

channavuti pucchā, dve navuti satāṃ atthā ca uddeśa-vasena vuttā ti veditabbā.

Ettāvataṃ mūlavāro nāma paṭhamāṃ¹ uddiṭṭho² hoti. Tato paraṃ ye keci kusalā dhammā sabbe te kusalahetū ti ādayo tass'eva mūlavārassa vevacanavasena nava vārā uddiṭṭhā. Iti mūlavāro, hetuvāro, nidānavāro, sambhava-
vāro, pabhavavāro, samuṭṭhānavāro, āhāravāro, ārammaṇa-
vāro, paccayavāro, samudayavāro ti sabbe pi dasa vārā honti.

Tattha mūlavāre āgatapariccheden'eva sesesu pi naya-
dayo veditabbā ti sabbesu pi dasavāresu satṭhi-sata nāyā
asīti adhikāni cattāri yamaka-satāni satṭhi adhikāni
navapucchā-satāni visādhikāni ekūnavīsati atthasatāni ca
uddiṭṭhānīti veditabbāni. Evaṃ tāva uddeśavāre naya-
yamaka - pucchā - atthavārappabhedavasena Pāli - vavāt-
thānam eva veditabbāṃ. Mūlaṃ hetu nidānaṃ eāti gāthā
dasannam pi vārānaṃ udāna-gāthā nāma.

Tattha mūlādīni sabbāni pi kāraṇavevacanān'eva.
Kāraṇaṃ³ hi paṭiṭṭhānaṭṭhena mūlay ; attano phalanip-
phādanatthaṃ⁴ hinoti pavattatīti hetu ; handa naṃ gaṇ-
hathāti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti nidānaṃ ;
etasmā phalaṃ sambhavatīti⁵ sambhavo ; pabhavatīti
pabhavo ; samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhāti
samuṭṭhānaṃ ; attano phalaṃ āharatīti ahāro ; appatikkhi-
pitabb'atṭhena attano phalena ālambiyatīti ārammaṇaṃ ;
etaṃ paṭicca appatikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti paccayo ;
etasmā phalaṃ samudetīti samudayo ti evam eva etesaṃ
padānaṃ vacanatto veditabbo.

Uddeśavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Idāni ye keci kusalā dhammā⁶ ti adinā nayena niddesa-
vāro āradhho. Tattha ye kecīti anavasesavacanaṃ. Kusalā
dhammā ti kusalattikassa padabhājanā vuttalakkhaṇā ana-

¹ S. omits.

² S. uddiṭṭhabbo.

³ Br. Kāraṇaṃ.

⁴ S. °nippā°.

⁵ B. sambhotīti.

⁶ Y. p. 3 (vol. i. for all references till end of Cy. on Anusaya-
Yama'ka).

vajjasukhavipākā kusalasabhāvā. *Sabbe te kusalamūlā* ti kinte sabbe yeva kusalamūlā ti pucchati.

Tiṇ' eva kusalamūlānti na te¹ sabbe kusalamūlā.² Alobhādīni pana tīṇi eva kusalamūlānti attho. *Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlā* ti avasesā phassādayo kusalā dhammā kusalamūlāni nāma na honti. Athavā avasesā phassādayo kusalā dhammā yeva nāma, na kusalamūlānti pi attho. *Ye vā pana kusalamūlā* ti ye vā pana paṭhama-pucchāyadutiya-padena kusalamūlā ti tayo alobhādayo gahitā, *sabbe te dhammā kusalā* ti, kinte sabbe tayo pi dhammā kusalā ti pucchati. *Āmantā* ti sabbesam pi kusalamūlānaṃ kusalabhāvaṃ sampaṭicchanto āha. Ayaṃ tāva mūlanaye Mūlā-Yamakassa attho.

Iminā upāyena sabbapucchāsu vissajjananayo veditabbo. Yaṃ pana yattha visesamattaṃ, tad eva vaṇṇayissāma.

Ekamūla-yamake tāva *sabbe te kusalamūlena ekamūlā* ti gaṇanaṭṭhena ekamūlataṃ agahetvā³ samānaṭṭhena gahe-tabbā. Ayaṃ h' ettha⁴ attho: sabbe te kusalamūlena samānamūlā, yaṃ phassassa mūlaṃ, tad eva vedanādinan ti. Atha nesam tathābhāvaṃ sampaṭicchanto *āmantā* ti āha.

*Kusalamūla - samuṭṭhānaṃ*⁵ ti kusalacittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ⁶ dassitaṃ. *Ekamūlan* ti alobhādīnā kusalamūlena samānamūlaṃ. Yath' eva hi phassādīnaṃ alobhādayo hetu-paccayattā mūlaṃ, tathā taṃ-samuṭṭhānarūpassāpi; kusala-lakkhaṇābhāvena pana, taṃ na kusalaṃ.

Aññamañña-yamake ye keci kusalā ti apucchitvā, *ye keci kusalamūlena ekamūlā* ti pucchā kato. Kasmā? Iminā pi vyañjanena tass' ev' atthassa sambhavato, kusalamūlāni ti idaṃ purimassa visesanaṃ.

Mūlāni yāni ekato uppaṃjantīti hi vuttaṃ. Tāni pana kusalamūlāni pi honti, akusala-avyākata-mūlāni pi; idha *kusalamūlānti* visesadassanattam idaṃ vuttaṃ. Aññamañña-mūlāni cāti *aññamaññaṃ hetupaccayena paccayā hontīti*⁷ attho. Tass'eva paṭilomapucchāya sabbe te

¹ S. omits.

² Br. °mūlāni.

³ Br. aggahe-tvā.

⁴ Br. Ayaṃ c' ettha.

⁵ Y. 4.

⁶ Br. °ṭṭhānarūpaṃ.

⁷ Cf. Paṭṭhāna. Aññamañña-paccayo is the seventh of the twenty-four relations among phenomena.

dhammā kusalamūlena ekamūlā ti avatvā *sabbe te dhammā kusalā* ti vuttaṅ. Kasmā? Atthavisesābhāvato. *Kusalamūlena ekamūlā* ti hi pucchāya katāya *mūlāni yāni ekato uppajjantīti* heṭṭhā vuttanāyen' eva mūlavissajjanaṅ kātābbaṅ bhavēyya, evañ ca sati atthavisesābhāvo hoti; tasmā tathā akatvā evaṅ pucchā katā. Iminā upāyena mūlamūlanayādīsu pi aññamañña-mūla-yamake pucchā viseso vedītabbo.

Mūla-mūlanaye *sabbe te kusalamūlamūlā* ti¹ sabbe te kusalamūlamūlasankhātā² mūlā ti pucchati. *Ekamūlamūlā* ti samānatṭhena ekam eva mūla-mūlaṅ etesan ti ekamūla-mūlā. *Aññamañña-mūla-mūlā* ti aññamañña-mūlaṅ aññamañña-mūlaṅ. Aññamañña-mūlaṅ hetupaccayatṭhena mūlaṅ etesan ti aññamañña-mūlamūlā.

Mūlakanaye *kusalamūlakā* ti hetupaccayatṭhena kusalaṅ mūlaṅ etesan ti kusalamūlakā.

Mūlamūlakanaye *kusala-mūlamūlakā* ti kusalānaṅ mūlaṅ kusalamūlaṅ. Hetupaccayatṭhen' eva kusalamūlaṅ mūlaṅ etesan ti kusalamūlamūlakā ti ayaṅ tāva kusalapadaṅ nissāya naya-yamaka-pucchāsu visesattho.

Akusala-padādīsu pi es' eva nayo. Ayaṅ pana viseseso: *ahetukaṅ akusalan* ti vicikicchāya ceva uddhaccena ca sampayuttaṅ mohaṅ sandhāya vuttan; *ahetukaṅ avyākatan* ti atṭhārāsa cittuppādā arūpaṅ nibbānañ ca. Avyākata-mūlena *ekamūlaṅ*³ ti idha pana ṭhapetvā sahetuka-avyākatāsamutṭhānaṅ rūpaṅ sesaṅ labbhati. Sahetuka-avyākatāsamutṭhānaṅ rūpaṅ avyākatamūlena ekamūlaṅ hoti. Taṅ abbhohārikaṅ⁴ katvā ekato labbhamānakavasen' eva c'etaṅ vissajjanaṅ kataṅ.

Nāmā dhammā ti nāmasankhātā dhammā. Te atthato cattāro arūpino khandhā nibbānañ ca. Nav'eva nāmamūlānīti kusalākusala-avyākatamūlavasena nava mūlāni. Ahetukaṅ nāmaṅ *nāmamūlena na ekamūlan* ti ahetukaṅ sabbam pi atṭhārāsa cittuppādavicikicchā-uddhacca⁵ sampayutta-moha-nibbānasankhātaṅ nāmaṅ nāmamūlena na

¹ Br. kusalamūlā ti. ² Br. kusalamūlasan°. ³ Y. 8 (2).

⁴ Br. abbo°,

⁵ Br. vicikicchuddh°.

ekamūlaṃ. Na hi taṃ tena saddhiṃ uppajjati. *Sahetukaṃ nāmamūlenāti* pade pi sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenāti attho. Sesam sabbattha uttānattham evāti.

Mūlavāra-vaṇṇanā niṭṭhitā.

Hetuvārādisu¹ pi iminā va upāyena² attho vedītabbo. *Mūlaya hetu nidānaṃ cāti* gāthā yathā niddiṭṭhānaṃ dasanānaṃ pi vārānaṃ puna udāra-vasena³ eva³ vuttā ti.

Mūla-Yamaka-vaṇṇanā niṭṭhitā.

II

[*Khandha-Yamakaṃ.*]

Idāni Mūla-Yamake desite yeva kusalādi dhamme khandhavasena saṅgaṇhitvā Mūla-Yamakānantaraṃ desitassa Khandha-Yamakassa vaṇṇanā hoti.

Tattha Pāḷivavattānaṃ tāva evaṃ vedītabbaṃ. Imasmiṃ hi Khandha-Yamake tayo mahāvārā honti: paṇṇattivāro, pavattivāro, pariññāvāro ti. Tesu paṇṇattivāro khandhānaṃ nāmābhīdhāna-sodhana-vasena⁴ eva gatattā paṇṇattivāro ti vuccati. Pavattivāro tena sodhitanāmābhīdhānaṃ khandhānaṃ uppāda-nirodha-vasena pavattiyā sodhayamāno gato, tasmā pavattivāro ti vuccati. Pariññāvāro iminā-nukkamena pavattānaṃ khandhānaṃ sankhepen⁵ eva tisso pariññā dipayamāno gato; tasmā pariññāvāro ti vuccati.

Tattha paṇṇattivāro uddesaniddesa-vasena dvihākārehi vavattito.⁴ Itaresu visūṃ uddesavāro natthi; ādito paṭṭhāya pucchāvissajjanavasena ekadhā vavattitā.

Tattha *pañcakkhandhāti* padaṃ ādiṃ katvā, yāva *na khandhā na sankhārā* ti padaṃ tāva paṇṇattivārassa uddesavāro vedītabbo. *Pucchāvāro* ti pi tass' eva nāmaṃ. Tattha *pañcakkhandhā* ti ayaṃ yamakavasena pucchitābānaṃ khandhānaṃ uddeso.⁵

*Rūpakkhando . . . pe . . . viññāṇakkhandho*⁶ ti tesam yeva pabhedato nāma vavattānaṃ. Idāni imesaṃ khandha-

¹ Y. 13.

² Br. vupāyā.

³ S. uddān°.

⁴ Br. pavattito.

⁵ S. uddesavāro.

⁶ Y. 14.

dhānaṃ vasena (1) padasodhanavāro khandhānaṃ vasena, (1) padasodhanavāro, (2) padasodhanamūlacakkavāro, (3) suddhakkhandhavāro, (4) suddhakkhandhamūlacakkavāro ti cattāro nayavārā honti. Tattha rūpaṃ rūpakkhando, rūpan¹ ti ādinā nayena padam eva sodhetvā gato padasodhanavāro nāma. So anuloma-paṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre rūpaṃ rūpakkhando . . . rūpan ti ādini pañca yamakāni. Paṭilomavāre pi na rūpaṃ na rūpakkhando, na rūpakkhando na rūpaṃ ti ādini pañc' eva.

Tato paraṃ tesam yeva padasodhanavāro sodhitānaṃ khandhānaṃ rūpaṃ rūpakkhando khandhā vedanākkhandho ti ādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato padasodhanamūlakānaṃ cakkānaṃ atthi tāya padasodhanamūlacakkavāro nāma. So pi anuloma-paṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre rūpaṃ rūpakkhando, khandhā vedanākkhandho ti ādini ekeka khandhamūlakāni cattāri cattāri katvā visati yamakāni. Paṭilomavāre pi, na rūpaṃ na rūpakkhando, na khandhā na vedanākkhandho ti ādini visatim eva.

Tato paraṃ rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ² ti ādinā nayena suddhakkhandhavasena' eva gato suddhakkhandhavāro nāma. Tattha khandhā rūpan ti ādisu khandhā rūpakkhando, khandhā vedanākkhandho attho gahetabbo, Kasmā? Niddesavāre evaṃ bhājitattā. Tattha hi rūpaṃ khandho ti? Āmantā. Khandhā rūpakkhando ti? Rūpakkhando khandho ceva rūpakkhando ca; avasesā, khandhā, na rūpakkhando³ ti evaṃ khandhā rūpan ti ādinānaṃ khandhā rūpakkhando ti ādinā nayena padaṃ uddharitvā attho vibhatto.⁴

Ten' eva ca kāraṇen' esa suddhakkhandhavāro ti vutto. Vacanasodhane viya hi ettha na vacanaṃ pamānaṃ. Yathā yathā pana suddhakkhandhā labbhanti, tathā tathā attho va pamānaṃ. Parato Āyatana-Yamakadisu pi es' eva nayo.

Eso pi ca suddhakkhandhavāro anuloma-paṭilomavasena

¹ Y. 14.

² Y. 15.

³ Y. 18 (5).

⁴ Y. cf. 15, n. 2.

duvidho hoti. Tassa anulomavāre *rupaṃ khandho, khandhā rūpan*¹ ti ādīni pañca yamakāni; paṭilomavāre pi *na rūpaṃ na khandho, na khandhā na rūpan* ti ādīni pañc' eva.

Tato paraṃ tesam yeva suddhakhandhānaṃ *rūpaṃ khandho, khandhā vedanā*² ti ādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato suddhakhandhamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya *suddhakhandhamūlacakkavāro nāma*. Tattha *khandhā vedanā* ti ādisu khandhā vedanākkhandho ti ādinā nayena attho veditabbo.

Itarathā niddesavārena saddhiṃ virodho hoti. So pi anuloma-paṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre *rūpaṃ khandho, khandhā, vedanā* ti ādīni ekeka khandhamūlakāni cattāri cattāri katvā visati yamakāni; paṭilomavāre pi *na rūpaṃ na khandho, na khandhā na vedanā* ti ādīni visatim eva. Evaṃ tāva ekena yamakasatena dvīhi pucchāsatehi ekeka-pucchāya sannitthāna-saṃsayavasena dve dve atthe katvā catūhi ca atthasatehi patimaṇḍito paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo ti.

Uddesavāravannaṇā niṭṭhitā.

Idāni *rūpaṃ rūpakkhando*³ ti ādinā nayena niddesavāro āradhho. Tattha *rūpaṃ rūpakkhando* ti yaṃ kiñci rūpan ti vuccati, sabban taṃ rūpakkhando ti vacanasodhanatthaṃ pucchati. *Piyarūpaṃ satarūpaṃ na rūpakkhando* ti yaṃ piyarūpaṃ satarūpan ti ettha rūpan ti vuttaṃ; taṃ rūpam eva, na rūpakkhando ti attho.

Rūpakkhando rūpaṃ ceva rūpakkhando cāti yo pana rūpakkhando so rūpan ti pi rūpakkhando ti pi vattun vaṭṭatiti attho. Rūpakkhando rūpan ti ettha pana yasmā rūpakkhando niyamen' eva rūpan ti vattabbo, tasmā *āmantā* ti āha. Iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Yo pana yattha viseso bhavissati, tatth' eva taṃ vaṇṇayissāma.

Saññāyamaṃkā tāva *ditṭhisaññā* ti papañcasaññā ti ādisu āgatā ditṭhisaññā. Sankhārayamaṃkā *avasesā sankhārā* ti aniccā vata sankhārā ti ādisu āgatā sankhārakkhandhato

¹ Y. 15 (5).

² *Ibid.* (6).

³ Y. 16 (1).

avasesā sankhatadhammā. Paṭilomavāre pi es' eva nayo ti.

Padasodhanavāro nitṭhito.

Padasodhana-mūlacakkavāre *khandhā vedanākkhandho*¹ ti ye keci khandhā sabbe te vedanākkhandho ti pucchati. Sesapucchāsu pi es' eva nayo. Paṭilome *na khandhā na vedanākkhandho*² ti ettha ye paññatti-nibbānasankhātā dhammā khandhā na honti, te yasmā vedanākkhandho pi na honti, tasmā *āmantā* ti āha. Sesavissajjanesu pi es' eva nayo ti.

Padasodhanamūlacakkavāro nitṭhito.

Suddhakhandhavāre *rūpaṃ khandho*³ ti yaṃ kiñci rūpaṃ ti vuttaṃ sabbaṃ taṃ khandhā ti pucchati. Tattha yasmā piyarūpasātarūpasankhātāṃ vā rūpaṃ hotu bhūtopādā rūpaṃ vā, sabbāṃ pañcasu khandhesu sangahaṃ gacchat' eva, tasmā *āmantā* ti paṭijānāti.

Dutiye *pade*⁴ *khandhā rūpaṃ* ti pucchitabbe, yasmā rūpaṃ ti vacanena rūpakkhando ca adhippeto, tasmā vacanaṃ anādiyitvā atthavasena pucchanto *khandhā rūpak-khandho* ti āha. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Parato Āyatana-Yamakādinaṃ niddesavāre pi es' eva nayo.

Saññākkhandho ti etthāpi diṭṭhisaññā vā hotu saññā eva vā, sabbāya⁵ pi khandhabhāvato *āmantā* ti vuttaṃ.

*Sankhārā*⁶ *sankhārakkhandho* ti *pade* pi es' eva nayo. Khandhavinimuttako hi sankhāro nāma natthi.

Paṭilome *na rūpaṃ na khandho*⁷ ti yaṃ dhammajātaṃ rūpaṃ na hoti, taṃ khandho pi na hoti pucchati; vissajjane paṇ' assa *rūpaṃ thapetrā avasesā khandha na rūpak-khandho* ti rūpato aññe vedanādayo khandhā, rūpam eva na honti, khandhā pana hontīti attho. *Rūpañ ca khandhe ca thapetrā avasesan* ti pañca-khandha-vinimuttaṃ nibbānañ

¹ Y. 17 (3 b).

² Y. 18 (4).

³ *Ibid.* 5.

⁴ Br. dutiyaṃ^o.

⁵ *Sic* S. Br.

⁶ Br. omits.

⁷ Y. 18 (6).

ceva paññatti ca. Ito paresu pi avasesan ti padesu es' eva nayo.

Suddhakhandhavāro niṭṭhito.

Suddhakhandhamūlacakkavāre rūpakkhando¹ ti ādināṃ hetṭhā vuttanāyena' eva attho vedītabbo ti. Suddhakhandhamūlacakkavāro niṭṭhito.

Paññattivāravannaṃ niṭṭhitā.

Idāni yassa rūpakkhando ti ādināṃ nayena pavattivāro āradḍho. Kasmā pan' ettha uddesavāro na vutto ti? Hetṭhā dassitanāyattā paññattivārasmiṃ hi uddesavāro nayo dassito. Tena pana nayena sakkā so idha avutto² pi vijānitun ti³ taṃ avatvā niddesavāro 'va āradḍho. Imasmiṃ pana pavattivārasankhāte mahāvāre uppādavāro, nirodhavāro, uppādanīrodhavāro ti tayo antaravārā honti. Tesu paṭhamo dhammānaṃ uppādalakkhaṇassa dīpitattā uppādavāro ti vuccati; duttiyo tesāṃ yeva nirodhalakkhaṇassa dīpitattā nirodhavāro ti; tatiyo ubhinnaṃ pi lakkhaṇānaṃ dīpitattā uppādanīrodhavāro ti vuccati. Uppādavāreṇa c' ettha dhammānaṃ uppajjanākāro va dīpito; nirodhavāreṇa uppannaṃ nāma niccaṃ natthīti tesāṃ yeva aniccata dīpitā; uppādanīrodhavāreṇa tadubhayaṃ.

Tattha uppādavāre tāva tinnāṃ tinnāṃ addhānaṃ vasena cha kālabhedā honti: paccuppanno, atīto, anāgato, paccuppannatīto, paccuppannānāgato, atītenānāgato ti. (1) Tesu⁴ yassa rūpakkhando uppajjattīti paccuppannābhīdhānavasena, paccuppanno vedītabbo. So paccuppannānaṃ dhammānaṃ paccakkhāto⁵ gahetabbā ativiya suviññeyyo ti paṭhamaṃ vutto. (2) Yassa rūpakkhando uppajjīthāti⁶ atītābhīdhānavasena atīto vedītabbo. So paccakkhāto⁵ anubhūtapubbānaṃ atītadhammānaṃ anumānena anāgatehi suviññeyyatarattīti duttiyaṃ vutto. (3) Yassa rūpakkhando uppajjissattīti⁷ anāgatābhīdhānavasena anāgato vedītabbo. So paccakkhāto⁵ ca anubhūtapubbavasena ca gahitadhammānumānena anāgate pi evarūpā dhammā uppajjissantīti

¹ Y. 19 (7).

² Br. avitto.

³ Br. jānitun.

⁴ Y. 19, 1, i.

⁵ Br. paccakkhato.

⁶ Y. 21, 3, i.

⁷ Y. 22, 5, i.

gahetabbato tatiyaṃ vutto. (4) *Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjitthāti*¹ paccuppanne saddhiṃ atitābhidhānavasena paccuppannenātīto veditabbo. So missakesu tisu suviññeyyatarattā catutthaṃ vutto. (5) *Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjissatīti*² paccuppannena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena paccuppannenānāgato veditabbo. So paccakkhāto³ gahetabbānaṃ atthitāya atthato⁴ suviññeyyataro ti pañcamaṃ vutto. (6) *Yassa rūpakkkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjissatīti*⁵ atītena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena atītenānāgato veditabbo. So purimehi duviññeyyo ti chaṭṭhaṃ vutto.

Evam etesu chasu kālabbhedesu yvāyaṃ paṭhamo paccuppanno.

Tattha (1) puggalato (2) okāsato (3) puggalokāsato ti tayo vārā honti. Tesu *yassāti* puggalavasena khandhānaṃ uppatti dipano puggalavāro, *yatthāti* okāsavasena khandhānaṃ uppatti dipano okāsavāro, *yassa yatthāti* puggalokāsavasena khandhānaṃ uppatti dipano puggalokāsavāro: ime pana tayo pi vārā paṭhamaṃ anulomanayena niddisītvā, pacchā paṭilomanayena niddiṭṭhā; tesu uppajjati, uppajjittha, uppajjissatīti vacanato uppattidīpano anulomanayo, nuppajjati, nuppajjittha, nuppajjissatīti vacanato anuppattidīpano paṭilomanayo. Tattha paccuppannakāle⁶ tāva puggalavārassa anulomanaye *yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjati; yassa va pana vedanākkhandho uppajjati tassa rūpakkkhandho uppajjati; yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa saññākkhandho, sankhārakkhandho, viññānakkhandho uppajjati. Yassa vā pana viññānakkhandho uppajjati tassa rūpakkkhandho uppajjatīti*⁷ evaṃ rūpakkkhandho mūlakāni cattāri yamakāni. *Yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjatīti* ādinā nayena vedanākkhandhamūlakāni tīni, saññākkhandhamūlakāni dve, sankhārakkhandhamūlakā ekan ti agahitaggahaṇena⁸ dasa yamakāni honti.

¹ Y. 23, 7, i.

² Y. 25, 9, i.

³ Br. paccakkhato.

⁴ S. atthato.

⁵ Y. 28, 11, i.

⁶ S. °kālana.

⁷ Y. 19 f.

⁸ So S. and Br. cf. 55, n. 3.

Tattha rūpakkhandhamūlakesu catūsu ādito ekam eva vissajjitaṃ. Sesāni tena sadisa-vissajjanānīti tantiyā lahu-bhāvattaṃ sankhittāni.

Vedanākkhandhādi mūlakesu pi *āmanta* ti ekasadisam eva vissajjanaṃ, tasmā tāni pi tantiyā lahu-bhāvattaṃ sankhittān' evāti evam etāni paccuppannakāle puggalavāre anulomanaye ekayamaka-vissajjanen'¹ eva dasa yamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni.

Yathā puggalavāre dasa evaṃ okāsavāre dasa puggalokāsavāre dasāti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye tiṃsa yamakāni hontī. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanaye pīti sabbāni pi paccuppannakāle saṭṭhi yamakāni hontī. Tesāṃ viśapucchā satāṃ cattārisāni ca dve, attha satāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesu pi pañcasu kālabhedesu puggalādi bhedato anuloma-paṭilomanayavasena cha cha vārā. Ekekasmiṃ vāre dasa dasa katvā saṭṭhi saṭṭhi yamakānīti tiṃi yamakasatāni; tāni purimehi saddhiṃ saṭṭhādhikāni tiṃi yamakasatāni viśādhikāni satta pucchā satāni cattārisāni ca cuddasa attha satāni hontī. Idaṃ tāva uppādavāre pāli-vavatthānaṃ. Yathā ca uppādavāre, tathā nirodhavāre pi uppādanirodhavāre pīti sabbasmim pi pavatti-mahāvāre asīti yamakasahassaṃ saṭṭhi satādhikāni dve pucchā sahasāni, viśaṃ tiṃi satādhikāni ca cattāri atthasahassāni veditabbāni.

Pāli pana uppādavāre nirodhavāre ca tīsu asammissakālabhedesu tasmiṃ tasmiṃ vāre ekekam eva yamakaṃ vissajjētvā sankhittā; tīsu missakakālabhedesu. *Yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjitthāti*¹ ādinā nayena vedanākkhandhādi mūlakesu pi ekaṃ yamakaṃ vissajjitaṃ, uppādanirodhavāre pana chasu pi kālabhedesu vissajjitam eva. Sesāni tena samānavissajjanattā sankhittānīti idaṃ sakale pi pavattimahāvāre pālivavatthānaṃ. Attha vinicchayatthaṃ paṇ' assa idaṃ lakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Imasmiṃ hi pavatti-mahāvāre catunnaṃ pañhānaṃ² pañca vissajjanāni sattaviśatiyā tḥānesu pakkhipitvā atthavinicchayo veditabbo.

¹ Y. 23, 7, i.

² S. *inserts* vasena.

Tattha (1) purepañho, (2) pacchāpañho, (3) paripuṇṇapañho, (4) moghapañho ti ime cattāro pañhā nāma. Ekekasmīṃ hi¹ yamake dve dve pucchā; ekekapucchāya pi dve dve padāni. (1) Tattha yāya pucchāya vissajjane ekeken'eva padena gahitakhandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ purepañho nāma. (2) Yāya pana pucchāya vissajjane dvīhi pi padehi gahitakhandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ pacchāpañho nāma. (3) Yāya pana pucchāya vissajjane ekena pi padena gahitakhandhassa dvīhi pi padehi gahitakhandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ paripuṇṇapañho nāma. (4) Yāya pana pucchāya vissajjane paṭikkhepo vā paṭisedho vā labbhati, ayaṃ moghapañho nāma.

Yasmā paṇ' esa adassiyamāno na sakkā jānituṃ, tasmā dassayissāma.

(1) *Yattha rūpakkhando nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjati*² pucchāya, tāva *uppajjati* imasmīṃ vissajjane eken'eva padena gahitassa vedanākkhandhassa uppādo labbhati iti ayaṃ ceva añño ca evarūpo pañho purepañho ti veditabbo. *Yassa rūpakkhando uppajjitha, tassa vedanākkhandho uppajjithā*³ pucchāya pana *āmantā* ti imasmīṃ vissajjane [eken'eva padena gahitassa vedanākkhandhassa]⁴ dvīhi padehi gahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ, yassa kassaci sattassa atīte uppādo labbhati. Iti ayaṃ ceva añño ca evarūpo pañho pacchāpañho ti veditabbo. (3) *Yassa rūpakkhando uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjati*⁵ imāya pana paṭhamapucchāya *asaññasattaṃ uppajjantānaṃ* ti ādike imasmīṃ vissajjane *asaññasatte*⁶ *uppajjantānaṃ tesāṃ rūpakkhando uppajjati, no ca tesāṃ vedanākkhandho uppajjati* imasmīṃ koṭṭhāse eken'eva padena gahitassa rūpakkhandhassa pi uppādo labbhati. *Pañcavokāraṃ uppajjantānaṃ tesāṃ rūpakkhando ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjati* imasmīṃ koṭṭhāse dvīhi pi padehi sangahitānaṃ rūpavedanākkhandhānam pi uppādo labbhati: iti ayaṃ ceva añño ca eva rūpo pañho paripuṇṇapañho ti veditabbo.

¹ Ekekasmīṃ hi.

² Y. 20, 2. ii.

³ Y. 21 3, 1.

⁴ Br. omits.

⁵ Y. 19, 1, 1.

⁶ Br. °sattaṃ upapaj°.

(4) Purepacchāpañhe ti pi es' eva nayo.¹ Etassa hi vissajjane purimakotṭhāse ekena padena sangahitassa rūpak-khandhass' eva uppādo dassito ; dutiya-kotṭhāse dvīhi padehi sangahitānaṃ rūpa-vedanākkhandhānaṃ, iminā yeva ca lakkhaṇena yattha ekena padena sangahitassa khandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, so purepañho ti vutto. Yattha hi dvīhi pi padehi sangahitānaṃ khandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, so pacchāpañho ti vutto.

*Yassa rūpak-khandho nuppajjitha, tassa vedanākkhandho nuppajjithāti*² imāya pana pucchāya natthīti : imasmiṃ vissajjane paṭikkhepo labbhati.

*Yassa rūpak-khandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatīti*³ pucchāya no ti : imasmiṃ vissajjane paṭisedho labbhati, tasmā ayañ ceva duvidho añño ca evarūpo pañho moghapañho ti veditabbo. Tucchapañho ti pi vuccati.

Evaṃ tāva cattāro pañhā veditabbā.

Yaṃ⁴ (1) pālīgatiyā vissajjanaṃ (2) paṭivacana-vissajjanaṃ (3) sarūpa-dassanena vissajjanaṃ (4) paṭikkhepena-vissajjanaṃ (5) paṭisedhena-vissajjanaṃ ti imāni pana pañca vissajjanāni nāma.

(1) Tattha yaṃ vissajjanaṃ pālīpadam eva hutvā atthaṃ vissajjeti, idaṃ pālīgatiyā vissajjanaṃ nāma. Taṃ⁵ pure pañhe labbhati. *Yattha rūpak-khandho nuppajjati, tattha vedanākkhandho nuppajjati*⁶ hi pañhe, *uppajjati* : idaṃ vissajjanaṃ pālīpadam eva hutvā atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu pālīgatiyā vissajjanaṃ veditabbāṃ.

(2) Yaṃ pana vissajjanaṃ paṭivacanabhāvena atthaṃ vissajjeti, idaṃ paṭivacana-vissajjanaṃ nāma ; taṃ pacchāpañhe labbhati. *Yassa rūpak-khandho uppajjitha, tassa vedanākkhandho uppajjithāti* hi pañhe *āmantā*⁷ ti idaṃ vissajjanaṃ paṭivacanavasen' eva atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭivacana-vissajjanaṃ veditabbāṃ.

¹ Br. etass' eva nāmaṃ.

² Y. 21, 4, i.

³ Y. 41, 1, i.

⁴ Br. omits.

⁵ S. Ete.

⁶ Y. 20, 2, ii.

⁷ Y. 21, 4, i.

(3) Yaṅ vissajjanaṅ sarūpena dassetvā atthaṅ vissajjeti, idaṅ sarūpadassanena vissajjanaṅ nāma, taṅ paripuñña-pañhe labbhati. *Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjati*¹ hi pañhehi *asaññasattaṅ uppajjantānaṅ* ti: idaṅ vissajjanaṅ imesaṅ rūpakkhandho uppajjati, no ca vedanākkhandho, [imesaṅ]² rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho cāti sarūpadassanena' eva atthaṅ vissajjayamānaṅ gataṅ, tasmā evarūpesu ṭhānesu sarūpadassanena vissajjanaṅ veditabbaṅ.

(4) Yaṅ pana vissajjanaṅ, tathārūpassa atthassa abhāvato, attha-paṭikkhepena pañhaṅ vissajjeti, idaṅ paṭikkhepa-vissajjanaṅ nāma. Yaṅ tathārūpassa atthassa ekakkhaṇe abhāvato,³ attha-paṭisedhanena pañhaṅ vissajjeti, idaṅ paṭisedhanena vissajjanaṅ nāma. Taṅ mogha-pañhe labbhati. *Yassa rūpakkhandho nuppajjitha, tassa vedanākkhandho nuppajjithāti* hi pañhe, *natthi* idaṅ vissajjanaṅ evarūpo nāma satto *natthi* attha-paṭikkhepena pañhaṅ vissajjayamānaṅ gataṅ; tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭikkhepena-vissajjanaṅ⁴ veditabbaṅ.

(5) *Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjhatī*⁵ pañhe pana no ti idaṅ vissajjanaṅ ekasmiṅ paṭisandhikkhaṇe uppādena saddhiṅ nirodho nāma labbhatī attha-paṭisedhanena pañhaṅ vissajjamānaṅ gataṅ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭisedhanena - vissajjanaṅ⁶ veditabbaṅ.

Idāni ime cattāro pañhā imāni ca pañca vissajjanāni yesu satta visatiyā ṭhānesu pakkhipitabbāni, tāni evaṅ veditabbāni. *Asaññasattaṅ uppajjantānaṅ* ti⁷ ekaṅ ṭhānaṅ (1); *asaññe*⁸ *tatthāti*⁹ ekaṅ (2); *asaññasattānaṅ* ti¹⁰ ekaṅ (3); *asaññā cavantānaṅ* ti¹¹ ekaṅ (4); *arūpaṅ uppajjantānaṅ* ti¹² ekaṅ (5); *arūpe tatthāti*¹³ ekaṅ (6); *arūpānaṅ* ti¹⁴ ekaṅ (7); *arūpā cavantānaṅ* ti¹⁵ ekaṅ (8); *arūpe pacchimabhavikānaṅ* ti¹⁶ ekaṅ (9); *arūpe parinibbantānaṅ* ti¹⁷ ekaṅ (10); *ye vā*

¹ Y. 19, 1, i.

² Br. *omits*.

³ Br. arābhato.

⁴ S. paṭikkhepa-°.

⁵ Y. 41, 1, i.

⁶ S. paṭisedha-°.

⁷ Y. 19, 1, i.

⁸ Br. *asaññasatte*.

⁹ Y. 19, 1, ii.

¹⁰ Y. 21, 2, iii.

¹¹ Y. 31, 1, iii.

¹² Y. 19, 1, i.

¹³ Y. 19, 1, ii.

¹⁴ Y. 21 3, iii.

¹⁵ Y. 31, 1, i.

¹⁶ Y. 23, 6, iii.

¹⁷ Y. 22, 6, i.

*arūpaṃ uppañjivā parinibbāyissanti*¹ ekaṃ (11); *pañcavokāraṃ uppañjantānaṃ* ti² ekaṃ (12); *pañcavokāre tatthāti*³ ekaṃ (13); *pañcavokārānaṃ* ti⁴ ekaṃ (14); *pañcavokārā cavantānaṃ* ti⁵ ekaṃ (15); *pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ* ti⁶ ekaṃ (16); *pañcavokāre parinibbantānaṃ* ti ekaṃ (17); *suddhāvāsaṃ uppañjantānaṃ* ti ekaṃ (18); *suddhāvāse tatthā* ti ekaṃ (19); *suddhāvāsānaṃ* ti ekaṃ (20); *suddhāvāse parinibbantānaṃ* ti ekaṃ (21); *sabbesaṃ uppañjantānaṃ* ti ekaṃ (22); *sabbesaṃ cavantānaṃ* ti ekaṃ (23); *sabba-sādhāraṇa-vasena pacchimabhavikānaṃ* ti ekaṃ (24); *parinibbāyantānaṃ* ti ekaṃ (25); *catuvokāraṃ pañcavokāraṃ uppañjantānaṃ* ti ekaṃ (26); *cavantānaṃ* ti ekaṃ (27); evaṃ imesaṃ catunnaṃ pañhānaṃ imāni pañca viśajjanāni imesu satta-vīsatiyā tḥānesu pakkhipivā, imasmiṃ pavattimāhāvāre attha-*vinicchayo* veditabbo.

Evaṃ veditvā hi⁷ pañhaṃ viśajjantena suviśajjito hoti, atthañ ca *vinicchayantena* suvinicchito hoti. *Tatrāyaṃ*⁸ nayo. *Yassa rūpakkhandho uppañjati* yassa puggalassa *uppādakkhāna-samangitāya rūpakkhandho uppañjati*, *tassa vedanākkhandho uppañjati* vedanākkhandho pi *tassa tasmiṃ yeva khāṇe uppañjati* pucchati.

Asaññasattaṃ uppañjantānaṃ ti *acittakapaṭisandhivasena asaññasattabhavaṃ*⁹ uppañjantānaṃ. *Tesaṃ rūpakkhandho uppañjati* tesaṃ ekantena rūpakkhandho uppañjati yeva. Pavatte pana tattha uppañjantānaṃ rūpakkhandho uppañjati pi nirujjhati pi, tasmā, *asaññasattānaṃ* ti avatvā, *asaññasattaṃ uppañjantānaṃ* ti vuttaṃ. *No ca tesaṃ vedanākkhandho uppañjati* *acittakattā* pana tesaṃ vedanākkhandho nuppañjat'eva. *Idaṃ satta-vīsatiyā tḥānesu paṭhame tḥāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanena viśajjanaṃ. Pañcavokāraṃ uppañjantānaṃ* ti rūpārūpa-missaka-*paṭisandhivasena pañcavokārabhavaṃ uppañjantānaṃ. Tesaṃ rūpakkhandho vedanākkhandho cāti tesaṃ ekantena rūpa-vedanākkhandha-sankhātā dve pi khandhā uppañjanti* yeva. Pavatte pana tattha uppañjantānaṃ khandhā

¹ Y. 22, 6, 1.

² Y. 19, 1, 1.

³ Y. 19, 1, ii.

⁴ Br. °vokāraṃ.

⁵ Y. 24, iii.

⁶ Y. 29, iii. etc.

⁷ S. veditvāna.

⁸ Br. tatthāyaṃ.

⁹ S. °bhavaṃ.

uppajjanti pi nirujjhanti pi, tasmā, pañca-vokārānaṃ ti avatvā, *pañcavokāraṃ uppajjantānaṃ* ti vuttaṃ. Idaṃ pañca-vokāraṃ uppajjantānaṃ ti thāne paripuṇṇapañhassa pacchimakotthāse sarūpa-dassanena-vissajjanaṃ. Iminā upāyena sabbāni vissajjanāni veditabbāni.

Idaṃ pan' ettha uppāda-nirodhesu niyamalakkhaṇaṃ. Sakale pi hi imasmiṃ Khandha-Yamake tattha tattha uppannānaṃ pavatte yāva maraṇā khandhānaṃ aperiyaṃtesu uppāda-nirodhesu vijjamānesu pi lahu-parivattānaṃ dhammānaṃ vinibbhogaṃ katvā uppāda-nirodhe dassetuṃ na sukaraṃ ti pavattiyaṃ uppāda-nirodhe anāmasitvā abhinavaṃ vipāka-vattaṃ nipphādayamānena nānākamma nibbattānaṃ paṭisandhi-khandhānaṃ uppādaṃ dassetuṃ sukhaṃ ti paṭisandhi-uppādavasena' eva uppādavāro kathito. Uppannassa pana vipāka-vattassa-pariyosānena nirodhaṃ dassetuṃ sukhaṃ ti maraṇakāle nirodhavasena nirodhavāro kathito.

Kiṃ pan' ettha pavattiyaṃ uppāda-nirodhānaṃ anāmatṭhabhāve pamānaṃ ti? Pāli yeva; Pāliyaṃ hi visesena uppādavārassa anāgatakālavāre pacchimabhavikānaṃ tesāṃ rūpakkhando ca nuppajjissatī vedanākkhandho ca nuppajjissatī ayaṃ Pāli-atipamānaṃ eva. Pacchimabhavikānaṃ hi pavatte rūpārūpadhammānaṃ uppajjituṃ, yuttabhāve sati pi rūpakkhando ca nuppajjissatī vedanākkhandho ca nuppajjissatī sannitṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte uppādo na gahito ti veditabbo. *Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesāṃ tattha saññākkhandho na nirujjhittā, no ca tesāṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittā* ayaṃ pana Pāli pavatte nirodhassa anāmatṭhabhāve ativiya pamānaṃ. *Suddhāvāse parinibbantānaṃ* hi cuticittassa bhangakkhaṇe ṭhitānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pavatte uppajjitvā niruddhasaññākkhandhānaṃ gaṇanapatho natthi. Evaṃ sante pi tesāṃ tattha¹ *saññākkhandho na nirujjhittā* sannitṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte nirodho na gahito ti veditabbo.

Evam ettha uppāda-nirodhesu niyamalakkhaṇaṃ viditvā paṭisandhi uppādam eva cuti nirodham eva ca gahetvā,

¹ Br. tassa.

tesu tesu ṭhānesu āgatānaṃ vissajjanānaṃ atthavinicchayo veditabbo.

So pana sakkā ādi-vissajjane vuttanayena sabbattha veditun¹ ti vissajjana-patipātiyā na vitthārito. Iminā pana evaṃ dinnenāpi² nayena yo etesaṃ atthavinicchayaṃ jānituṃ na sakkoti, tena ācariye payirūpāsivā sādhukaṃ sutvā vijānitabbo.

Uppādassa nirodhassa ubhinnaṃ cāpi ekako
Nayassa anulomassa paṭiloma-nayassa ca
Vasena yāni khandhesu yamakāni ca pañcasu
Puggalaṃ atha okāsaṃ puggalokāsam eva ca.
Āmasitvā pavattesu ṭhānesu³ kathayī jino
Tesaṃ Pālivavatthānaṃ dassitaṃ anupubbato.
Vinicchayatthaṃ atthassa pañhā vissajjanāni ca
Vissajjanānaṃ ṭhānāni yāni tāni ca sabbaso
Dassetvā eka-pañhasmiṃ yojanā pi pakāsītā
Vitthārena gate ettha pañhā-vissajjanakkame.
Atthaṃ vannayatā kātuṃ kiṃ nu sakkā ito⁴ paraṃ
Nayena iminā tasmā atthaṃ jānantu paṇḍitā ti.

Pavattivāra-vannaṇā niṭṭhitā.

Tadanantare pariññāvāre pi chaḷeva kālabhedā anuloma-paṭilomato dve yeva nayā: puggala-vāro okāsavāro puggalokāsavāro ti imesu pana tisu puggalavāro va labbhati, na itare dve.

Kiṃ kāraṇā? Sadisa-vissajjanatāya. Yo hi koci puggalo yattha katthaci ṭhāne rūpakkhandhaṃ ce parijānāti, vedanākkhandham pi parijānāti yeva, vedanākkhandhaṃ ce parijānāti, rūpakkhandham pi parijānāti yeva; rūpakkhandhaṃ ce na parijānāti, vedanākkhandham pi na parijānāti yeva, vedanākkhandhaṃ ce na parijānāti, rūpakkhandham pi na parijānāti yeva⁵; tasmā tesu pi yattha rūpakkhandhaṃ parijānāti tattha vedanākkhandhaṃ parijānāti ādivasena pucchāṃ katvā āmantā tveva vissajjanaṃ

¹ S. veditun.

² Br. dinnena pi.

³ S. vāresu.

⁴ S. itaro.

⁵ Br. omits.

kātabbaṃ siyā ti sadisa-vissajjanatāya te idha na labbhanti veditabbaṃ.¹

Atha vā pariññāhiccaṃ nāma puggalass' eva hoti, no okāsassa ; puggalo 'va pariṇānituṃ samattho ; no okāso ti puggalavāro v' ettha gahito, na okāsa-vāro. Tassa pana agahitattā tad-anantaro puggalokāsavāro labbhamāno pi na gahito. Yo pan' esa puggalavāro gahito, tattha paccuppannakāle rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīni, saññākkhandhamūlakāni dve, sankhākkhandhamūlakaṃ ekaṃ ti heṭṭhāvuttanāyena' eva anulomanāya agahitagahaṇena dasa yamakāni, paṭilomanāya dasātivīsati. Tathā sesesu pīti ekekasmīṃ kāle vīsati vīsati katvā chasu kālesu viṣaṃ yamakasaṃ cattārisāni dve pucchā satāni asīti² cattāri atthasatāni ca hontīti idam ettha Pāli-vavatthānaṃ. Atthavinicchayaṃ pan' ettha atītānāgatapaccuppannasankhātā tayo addhā pavattivāre viya cuti-paṭisandhivasena na labbhanti, pavatte citta-khanavasena' eva labbhanti. Ten' eva tattha *yo rūpakkhandaṃ pariṇānāti so vedanākkhandhaṃ pariṇānāti*³ ādisu pucchāsu *āmantāti* vissajjanaṃ kataṃ. Lokuttaramaggakhaṇasmiṃ hi nibbānārammaṇena cittaṃ pañcasu khandhesu pariññāhiccanibbattiyā yaṃ kiñci ekaṃ khandhaṃ pariṇānanto itaram pi pariṇānāti vuccati. Evam ettha *pariṇānāti* pañhesu anulomanāya pariññāhiccassamatthakappattaṃ aggamaggasamāṅgiṃ sandhāya *āmantā* ti vuttan ti veditabbaṃ.

Paṭilomanāya pana *na pariṇānāti* pañhesu puthujjanādayo sandhāya *āmantā* ti vuttaṃ. *Pariṇānitthāti* imasmiṃ pana atitakālavāre maggānantara-aggaphale t̥hito pi pariññāhiccassa niṭṭhitattā pariṇānittha yeva nāma.

*Yo rūpakkhandaṃ pariṇānāti, so vedanākkhandhaṃ pariṇānitthāti*⁴ pañhena aggamaggasamāṅgiṃ pucchati. Yasmā pan' esa khandhapañcakaṃ pariṇānāti yeva nāma, na tāva niṭṭhita-pariññāhicco, tasmā *no* ti paṭisedho kato. Duttiya-pañhe pana *pariṇānitthāti* arahattaṃ pucchati. Yasmā pan', eso niṭṭhita-pariññāhicco, natthi tassa pariññeyyaṃ nāma,

¹ Br, °abbā.

² Br. asītādhikāni.

³ Y. 49.

⁴ Y. 50.

tasmā no ti paṭisedho kato. Paṭilomanayavissajjane pan' ettha arahā rūpakkhandhaṃ na pariṇānāti arahato pariṇānāya abhāvena vuttaṃ; aggamaggasamaṅgī vedanākkhandhaṃ na pariṇānāti arahattamaggatṭhassa anitṭhita-pariṇānākkiccatāya vuttaṃ. Na kevalaṃ ca vedanākkhandham eva, ekadhammam pi so na pariṇānāti' eva; idaṃ pana pucchāvasena vuttaṃ. No ca rūpakkhandham ti idam pi pucchāvasena vuttaṃ; aññam pi pana so khandhato¹ pariṇānāti, so vedanākkhandhaṃ pariṇānāssatīti ettha yasmā maggaṭṭhapuggalo ekacittakkhaṇiko, tasmā so pariṇānāssatīti sankhaṃ na gacchati. Tena vuttaṃ no ti. Te rūpakkhandhā ca na pariṇānāssatīti ettha attho; pucchāvasena na pariṇānāssatīti pan' ettha attho.² Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabbo ti.

Pariṇānāvāro nitṭhito.

Khandhayamakavaṇṇanā nitṭhitā.

[Āyatana-Yamakaṃ.]

Idāni Mūla-Yamake desite yeva kusalādidhamme āyatana-vasenāpi sangaṇhitvā Khandha-Yamakānantaraṃ desitassa Āyatana-Yamakassa vaṇṇanā hoti.

Tattha Khandha-Yamake vuttanāyena' eva Pāli-vatthānaṃ veditabbaṃ. Yath' eva hi tattha Paṇṇattivāro Pavattivāro Pariṇānāvāro ti tayo mahāvārā honti, tathā idhāpi. Vacanātho pi nesāṃ tattha³ vuttanāyena' eva desitabbo.⁴ Idhāpi ca Paṇṇattivāro uddesa-niddesavasena dvidhā vavatthito; itaro niddesavasena' eva.

Tattha *dvādasāyatanaṃ*⁵ padaṃ ādiy katvā yāva *nāyatanaṃ na mano*,⁶ ti tāva Paṇṇattivārassa Uddesa-vāro veditabbo.

Tattha *dvādasāyatanaṃ* ti ayaṃ yamakavasena pucchi-

¹ Br. khandhaṃ.

² Br.: Te rūpakkhandhā ca na pariṇānāssatīti pucchā sabhāgena vuttaṃ; na pariṇānāssatīti pan' ettha attho.

³ Br. omits.

⁴ Br. veditabbo.

⁵ Y. 52.

⁶ Y. 53.

tabbānaṃ āyatanānaṃ uddeso. *Cakkhāyatanāṃ . . . pe . . . dhammāyatanānaṃ* ti tesāṃ yeva pabhedato nāma vavattānaṃ. Yamakavasena pucchāsukhatthaṃ¹ c'ettha paṭhamāṃ paṭipāṭiyā ajjhattarūpāyatanāni vuttāni, pacchābāhirarūpāyatanāni, pariyoṣāne manāyatana - dhammāyatanāni.

Yathā pana heṭṭhā khandhavasena, evam idha imesaṃ āyatanānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhāyatanavāro suddhāyatanamūlacakkavāro ti cattāro va nayavārā honti. Ekeko c' ettha anuloma-
paṭilomavasena duvidho yeva. Tesam attho tattha vuttanayen' eva veditabbo.

Yathā pana Khandha - Yamake padasodhanavārassa anulomavāre rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpan ti ādīni pañca yamakāni, tathā idha cakkhu cakkhāyatanāṃ, cakkhāyatanāṃ cakkhūti ādīni dvādasa. Paṭilomavāre pi na cakkhu na cakkhāyatanāṃ, na cakkhāyatanāṃ na cakkhūti ādīni dvādasa. Padasodhanamūlacakkavārassa pan' ettha anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsa sataṃ yamakāni, paṭilomavāre pi dvattiṃsa satam eva.

Suddhāyatanavārassāpi anulomavāre dvādasa, paṭilomavāre dvādasa.

Suddhāyatanamūlacakkavārassāpi anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādas' ekādasa² katvā dvattiṃsa sataṃ yamakāni, paṭilomavāre dvattiṃsa satam evāti evam idha cha sattatādhihehi pañcahi yamakasatehi dvipaṇṇāsehi ekādasahi pucchāsatehi catu adhikehi tevīsāya atthasatehi ca paṭimaṇḍito Paṇṇattivārassa Uddesavāro veditabbo.

Niddesavāre pan' assa heṭṭhā Khandha - Yamakassa Paṇṇattivāra-niddese vuttanayen' eva attho veditabbo aññatra visesā. Tatrāyaṃ viseso *dibbaṃ-cakkhūti*³ *dutiya-vijjāñānaṃ*; *paṇṇācakkhūti* *tatiya-vijjāñānaṃ*; *dibbasotaṃ* ti *dutiya-abhiññāñānaṃ*; *tanhāsotaṃ* ti *tanhā va*; *avaseso kāyo* ti *nāmakāyo*, *rūpakāyo*, *hatthikāyo* *assakāyo* ti evam ādi. *Avasesaṃ rūpan* ti rūpāyatanato yesaṃ bhūtopādāya

¹ Br. °tthañ.

² Br. ekādasa ekādasa.

³ Y. 53.

rūpañ ceva piyarūpa-sātarūpañ ca, *silakkhandho* ti¹ ādini vāyanatṭhena silādinaṇ yeva nāmāni. *Attharaso* ti ādini pi sādumadhuratṭhena atthādinañ ceva nāmāni; *avaseso dhammo* ti pariyattidhammādi anekappabhedo ti ayam ettha vireso.

Idhāpi ca Pavattivārassa uppādavārādīsu tīsu antara-vāresu ekekasmīṇ chāl eva kālabbhedā. Tesāṇ ekekasmīṇ kāle Puggalavārādayo tayo tayo vārā. Te sabbe pi anuloma-paṭiloma-nayavasena duvidhā honti.

Tattha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye yathā Khandha-Yamake rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇīti saññākkhandhamūlakāni dve, sankhārakkhandhamūlakāṇ ekan ti agahitagahanena² dasa yamakāni honti.

Evaṇ *yassa cakkhāyatanāṇ*³ *uppijati*, *tassa sotāyatanāṇ uppijati*; *yassa vā pana sotāyatanāṇ uppijati*, *tassa cak-khāyatanāṇ uppijati*; *yassa cakkhāyatanāṇ uppijati*, *tassa ghānāyatanāṇ*⁴ *jivhāyatanāṇ*, *kāyāyatanāṇ*, *rūpāyatanāṇ*, *saddāyatanāṇ*, *gandhāyatanāṇ*, *rasāyatanāṇ*, *phoṭṭhabbāyatanāṇ*, *manāyatanāṇ*, *dhammāyatanāṇ uppijati*; *yassa vā pana dhammāyatanāṇ uppijati* *tassa cakkhāyatanāṇ uppijati* evaṇ cakkhāyatanamūlakāni ekādasa, *yassa sotāyatanāṇ uppijati*, *tassa ghānāyatanāṇ uppijati* ādinā nayena sotāyatana-mūlakāni dasa; ghānāyatanamūlakāni nava; jivhāyatanamūlakāni atṭha; kāyāyatanamūlakāni satta; rūpāyatanamūlakāni cha; saddāyatanamūlakāni pañca; gandhāyatanamūlakāni cattāri; rasāyatanamūlakāni tīni; phoṭṭhabbāyatanamūlakāni dve; manāyatana-mūlakāṇ ekan ti agahitagahanena⁵ cha satṭhi yamakāni honti.

Tattha cakkhāyatanamūlakesu ekādasasu *yassa cakkhāyatanāṇ uppijati*, *tassa sotāyatanāṇ*, *ghānāyatanāṇ*, *rūpāyatanāṇ*, *manāyatanāṇ*, *dhammāyatanāṇ uppijati* imāni pañc' eva vissajjitāni.

Tesu paṭhamāṇ vissajjetabbāṇ tāva vissajjitāṇ; dutiyaṇ

¹ Sic. ? °gandho. ² Br. agahitagahanena. ³ Y. 58, 1 i. f.

⁴ S. ghāṇā° throughout. ⁵ Br. agahitagg°.

kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjitaṃ.¹ Cakkhu sotāyatanaṃ pavattitthāne pana ghāṇāyatanaṃ na ekantena pavattito kathaṃ nu kho etaṃ vissajjetabban ti vimatinivāraṇatthaṃ vissajjitaṃ. Rūpāyatana - manāyatana-dhammāyatanehi saddhiṃ tīṇi yamakāni asadisavibhājanattā² vissajjitāni. Sesesu jivhāyatana-kāyāyatanehi tāva saddhiṃ dve yamakāni purimehi dvihi³ saddhiṃ sadisavissajjanāni. Saddāyatanaṃ paṭisandhikkhane anuppat-tito tena saddhiṃ yamakassa vissajjanam eva natthi. Gandha-rasaphoṭṭhabbāyatanehi pi saddhiṃ tīṇi yamakāni purimehi dvihi³ sadisavissajjanān' eva hontiti tantiyā lahubhāvattaṃ sankhittāni. Sotāyatanaṃ mūlakesu yaṃ labbhati, taṃ purimehi sadisa-vissajjanam evāti ekam pi Pālinārūlhaṃ. Ghāṇāyatanaṃ mūlakesu rūpāyatanaṃ saddhiṃ ekaṃ, manāyatana-dhammāyatanehi saddhiṃ dve ti tīṇi yamakāni Pāliṃ ārūlhāni, sesāni ghāṇāyatana-yamakena sadisavissajjanattā nārūlhāni. Tathā jivhāyatana-kāyāyatana-mūlakāni. Rūpāyatanaṃ mūlakesu manāyatana-dhammāyatanehi saddhiṃ dve yeva vissajjanāni.

Gandharasa-phoṭṭhabbehi pana saddhiṃ tīṇi rūpāyatana-manāyatanehi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Yath' eva h' ettha sarūpakānaṃ acittakānaṃ ti ādivuttaṃ, tathā idhāpi sarūpakānaṃ andhakānaṃ arasakānaṃ aphoṭṭhabbakānaṃ ti yojetabbā.⁴ Gandhādini c' ettha āyatanabhūtān' eva adhippetāni; tasmā sarūpakānaṃ⁵ sagandhāyatanaṃ ti āyatanavasena' ettha attho veditabbo.

Saddāyatanaṃ mūlakāni atthābhāvato Pāliṃ nārūlhān' eva. Gandharasa-phoṭṭhabbamūlakāni cattāri tīṇi dve ca heṭṭhimehi sadisavissajjanattā Pāliṃ nārūlhāni.

Manāyatanaṃ mūlakaṃ vissajjitam evāti evam etāni pac-cuppannakāle puggalavārassa anulomavāre katipaya-yamaka-vissajjanen' eva chasatṭhi yamakāni vissajjitāni nāma hontiti veditabbāni. Yathā ca Puggalavāre, evaṃ Okāsavāre pi Puggalokāsavāre pi chasatṭhiti⁶ pac-cuppannakāle tisu vāresu anulomanaye atṭhanavuti

¹ Br. °sajjanaṃ.

² Br. vissajjanattā.

³ S. tīhi.

⁴ Br. yojanā veditabbā.

⁵ S. kāni.

⁶ Br. omits iti.

sataṃ yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanaye pīti sabbāni pi paccuppannakāle channavutādhikāni¹ tīṇi yamakasatāni honti. Tesu dvā-navutādhikāni² satta pucchāsātāni caturāsītādhikāni³ ca pannarasa atthasātāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesu pi pañcasu kālābhedesūti sabbāni pi cha sattādhikātevisati⁴ yamakasātāni. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthāti, idam ettha Uppādavāre Pālivavatthānaṃ. Nirodhavarūppādanirodhavāresu pi es' eva nayo ti sabbasmim pi Pavattivāre atthavisāni ekasattati yamakasātāni. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā veditabbā.

Pāli pana manāyatanaṃ ca dhammāyatanaṃ ca ekasadisā, nānaṃ natthi. Upari pana vārasankhepo hotīti ādini vatvā tattha tattha sankhittā. Tasmā yaṃ tattha tattha sankhittaṃ, taṃ sabbāṃ asammuyhantehi sallakkhetabbāṃ.

Atthavinicchaye paṇ' ettha idaṃ nayamukhaṃ : *sacakkhukānaṃ asotakānaṃ* ti⁵ apāye jātibadhira - opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sacakkhuko asotako hutvā uppajjati. Yathāha : *kāmadhātuyā uppattikkhaṇe . . . kassaci aparāni dasāyatanaṃ pātubhavanti. Opapātikānaṃ petānaṃ, opapātikānaṃ asurānaṃ, opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ, opapātikānaṃ nerayikānaṃ, jaccabādhirānaṃ uppattikkhane dasāyatanaṃ pātubhavanti cakkhāyatanaṃ, rūpa-, ghāna-, gandha-, jivhā-, rasa-, kāya-, phoṭṭhabbāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ* ti⁶; *sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ* ti sugati - duggatīsu paripuṇṇāyatane ca opapātike rūpi-Brahmā no ca sandhāya vuttaṃ, te hi sacakkhukā sasotakā hutvā uppajjanti. Yathāha : *kāmadhātuyā uppattikkhane kassaci ekādasāyatanaṃ pātubhavanti . . . Kāmāvacarānaṃ devānaṃ paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ opapātikānaṃ petānaṃ . . . nerayikānaṃ paripuṇṇāyatanaṃ . . . Rūpadhātuyā uppattikkhane katamāni pañcāyatanaṃ pātubhavanti cakkhāyatanaṃ, rūpa-, sota-, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ* ti.⁷ *Aghānakānaṃ*⁸ ti Brahmaṃpārisajjādayo sandhāya vuttaṃ, te hi sacakkhukā aghānakā hutvā uppajjanti.

¹ S. °navutāni tīṇi. ² S. navutāni sāta. ³ S. caturāsītāni ca.

⁴ S. sattati tevisati.

⁵ Y. 58.

⁶ *Vibh.* 413.

⁷ *Ib.* 412.

⁸ Y. 58.

Kāmadhātuyaṅ pana aghānako opapātiko natthi. Yadi bhaveyya kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantīti vadeyya; gabbhaseyyako pana aghānako siyā; so *sacakkhukānaṅ* ti¹ vacanato idha anadhippeto. *Sacakkhukānaṅ saghānakānaṅ* ti jaccabadhiraṃ pi paripunnāyatanam pi opapātikaṅ sandhāya vuttaṅ. *Saghānakānaṅ acakkhukānaṅ* ti jaccandham pi jaccabadhiraṃ pi opapātikaṅ sandhāya vuttam eva. *Saghānakānaṅ sacakkhukānaṅ* ti paripunnāyatanam eva opapātikaṅ sandhāya vuttaṅ. *Sarūpakānaṅ acakkhukānaṅ* ti ettha jaccandha-jaccabadhira-opapātikesu aṅṅataro pi gabbhaseyyako pi labbhati yeva. *Sacittakānaṅ acakkhukānaṅ* ti² ettha heṭṭhāvuttehi jaccandhādihi tihi saddhiṅ arūpino pi labbhanti. *Acakkhukānaṅ* ti ettha purimapade vuttehi catūhi saddhiṅ asaṅṅasattā pi labbhanti. *Sarūpakānaṅ aghānakānaṅ* ti³ ettha gabbhaseyyakā ca asaṅṅasattā ca sesarūpī-Brahmāno⁴ ca labbhanti. *Sacittakānaṅ aghānakānaṅ*⁵ ti ettha gabbhaseyyakā ca rūpārūpī Brahmāno ca labbhanti. *Acittakānaṅ arupakānaṅ* ti padesu pana ekavokārā-catuvokārasattā va labbhantīti iminā nayena sabbesu Puggalavāresu puggalavibhāgo veditabbo.

Okāsa-vāre tattha *cakkhāyatanan* ti⁶ rūpī-Brahmalokaṅ pucchati; ten' eva *āmantā* ti vuttaṅ. Tasmiṅ hi kāle niyamato tāni āyatanāni paṭisandhiyaṅ uppajjanti. Idam ettha nayamukhaṅ; iminā nayamukhena sakale pi Pavattivāre attho veditabbo.

Pariṅṅāvāro⁷ Khandha-Yamake vuttanayo yevāti.

Āyatana-Yamaka-vaṅṅanā samāttā.

[*Dhātu-Yamakaṅ.*]

Idāni te yeva Mūla-Yamake desite kusalādi dhamme dhātuvasena sangāhitvā Āyatana-Yamakānantaraṅ desitassa Dhātu-Yamakassa⁸ vaṅṅanā hoti. Tattha Āyatana-Yamake vuttanayen' eva Pāḷivavattānaṅ veditabbāṅ.

¹ Y. 58, 1, i. ² Y. 59, 1-11. ³ Y. 59, 3-6. ⁴ S. Brahmāno.
⁵ Y. 59, 3-11. ⁶ Y. 60, ii. 1-2. ⁷ Y. 163 f. ⁸ Y. 165.

Idhāpi hi¹ Paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādihi Āyatana-Yamake āgatasadisā yeva. Idhāpi ca Yamaka-pucchāsukhatthaṃ² paṭipāṭiyā ajjhattika-bāhirā rūpadhātuyo ca³ vatvā viññāna-dhātuyo vuttā. Dhātūnaṃ pana bahuttā⁴ idha Āyatana-Yamakato bahutarāni yamakāni⁵ diguṇā pucchā⁶ diguṇā ca atthā honti. Tattha cakkhudhātu Mūlakādīsu yamakesu labbhamānaṃ yamakānaṃ atthavinicchayo Āyatana-Yamake vuttanayen' eva veditabbo. Taṃ sadisā yeva h' ettha atthagati; ten' eva ca kāraṇena Pāli pi sankhittā. Pariññāvāro pākatiko yevāti.

Dhātū-Yamaka-vannaṇā samattā.

[*Sacca-Yamaka.*]

Idāni te yeva Mūla-Yamake desite kusalādi dhamme saccavasena sangahitvā Dhātū-Yamakānantaraṃ desitassa Sacca-Yamakassa vannaṇā hoti.

Tatthāpi heṭṭhā vuttanayen' eva Paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā antaravārādayo ca avasesappabhedā veditabbā.

Paṇṇattivāre paṇ' ettha catunnaṃ saccānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhasaccavāro, suddhasaccamūlacakkavāro ti imesu catūsu vāresu Yamaka-vannaṇā veditabbā.

Paṇṇattivāraniddese⁷ pana *avasesaṃ dukkhasaccan* ti dukkhaveḍḍanāya ceva taṇhāya ca vinimuttā tebhūmakadharmā veditabbā. *Avaseso samudayo* ti Saccavibhange⁸ niddiṭṭhakāmāvacarakusalādibhedo dukkhasaccassa pacayo. *Avaseso nirodho* ti tadangavikkhambhanasamuccheda-paṭippassaddhi-nirodho ceva khaṇabhanganirodho ca. *Avaseso maggo* ti tasmiṃ kho pana samaye pañcangiko maggo⁹ hoti, aṭṭhangiko micchāmaggo pi janghamaggo sakatamaggo ti evam ādiko.

¹ S. *omits*.

² S. sukhaṃ. Cf. p. 72.

³ Br. va.

⁴ S. bahutāya.

⁵ Br. *inserts* yamaka-.

⁶ Br. *repeats* pucchā.

⁷ Y. 174 ff.

⁸ *Vibh.*, p. 106 ff.

⁹ Dhs. §§ 58, 20-4.

Pavattivāre¹ pan' ettha paccuppannakāle, Puggalavārassa anulomanaye yassa dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa samudayasaccaṃ uppajjati. Yassa vā pana samudayasaccaṃ, tassa dukkhasaccaṃ uppajjati dukkhasaccamūlakehi tihi, samudayasaccamūlakehi dvihi, nirodhasaccamūlakehi ekenāti labbhamānañ ca alabbhamānañ ca gahetvā Pāvivasena chahi yamakehi bhavitabbaṃ. Tesu yasmā nirodhassa neva uppādo na nirodho yujjati, tasmā dukkhasaccamūlakāni samudayasacca - maggasaccehi saddhiṃ dve, samudayasacca-mūlakaṃ magga, saccena saddhiṃ ekan ti tīni yamakāni āgatāni. Tassa patilomanaye pi Okāsarādīsūpi es' eva nayo. Evam ettha sabbavāresu tinnāṃ tinnāṃ yamakānaṃ vasena yamakagananā veditabbā.

Atthavinicchayaṃ pan' ettha idaṃ lakkhaṇaṃ imassa hi Sacca-Yamakassa Pavattivāre nirodhasaccaṃ tāva na labbhat' eva. Sesesu pana tisu samudayasacca-maggasaccāni ekantena pavattiyaṃ yeva labbhanti.

Dukkhasaccaṃ cuti-patisandhīsu pavattesu pi labbhati.² Paccuppannādayo pana tayo kālā cuti-patisandhinam pi pavattassa³ pi vasena labbhanti. Evam ettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa pi⁴ vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatr' idaṃ nayamukhaṃ : sabbesaṃ uppajjantānaṃ⁵ ti antamaso suddhāvāsānaṃ pi; tehi⁶ dukkhasaccen' eva uppajjanti. Tanhāvippayuttacittassāti⁷ idaṃ dukkhasaccasamudayasaccesu ekakoṭṭhāsassa uppatti dassanattaṃ vuttaṃ; tasmā pañcavokāravasen' eva gahetabbaṃ. Catuvokāre pana tanhāvippayuttassa phalasaṃpatti cittaṃ uppādakkhaṇe ekam⁸ pi saccaṃ nuppajjati. Idaṃ idha na gahetabbaṃ. Sesaṃ dukkhasaccaṃ⁹ cāti imasmiṃ¹⁰ hi khane tanhaṃ ṭhapetvā sesaṃ dukkhasaccaṃ nāma hotīti¹¹ sandhāy' etaṃ vuttaṃ. Maggassa uppādakkhaṇe pi es' eva nayo.

Tattha pana rūpam eva dukkhasaccaṃ nāma. Sesā maggasaṃpayuttakā dhammā saccavinimuttā; ten' eva

¹ Y. 178.

² Br. omits pavattesu. S. labbhanti.

³ Br. pavattiyā.

⁴ Br. omits. ⁵ Y. 178.

⁶ Br. tesu pihi.

⁷ Ibid.

⁸ S. ekasmiṃ.

⁹ Br. saccañ.

¹⁰ Br. tasmīṃ.

¹¹ S. hoti taṃ sandhāy'.

kāranena āruppe maggassa uppādakkhaṇe tesañ maggasaccay
 uppajjati, no ca tesañ dukkhasaccay uppajjati vuttaṇ.¹

Sabbesaṇ uppajjantānaṇ pavatte tanhāvippayuttacittassa
 uppādakkhaṇe tesañ tatthāti² tesañ tasmiṇ uppattikkhaṇe
 ca tanhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evam ettha khana-
 vasena okāso veditabbo.

Aññesu pi evarūpesu es' eva nayo.

Anabhisametāvīnan³ ti catusaccapaṭisaṇvedasankhātāṇ⁴
 abhisamayaṇ appattānaṇ⁵; abhisametāvīnan ti abhisamita-
 saccānaṇ ti iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo
 veditabbo.

Pariññā-vāre⁶ pana ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahāna-
 pariññā ti tisso pi⁷ pariññāyo labbhanti. Yasmā ca lokut-
 taradhammesu pariññā nāma natthi; tasmā idha dve
 saccāni gahitāni. Tattha dukkhasaccay pariññā⁸ ñāta-
 tīraṇa-pariññā-vasena⁹ vuttaṇ. Samudayasaccay pajāhatiti
 tīraṇa - pahāna - pariññāvasena¹⁰: iti imāsaṇ pariññānaṇ
 vasena sabbapadesu attho veditabbo ti.

Sacca-Yamaka-vannanā samattā.

[Sankhāra-Yamaka.]

Idāni tesañ yeva Mūla-Yamake desitānaṇ kusalādidham-
 mānaṇ labbhamānavasena ekadesaṇ sangahitvā Sacca-Yama-
 kānantaraṇ desitassa Sankhāra-Yamakassa vannanā hoti.

Tatthāpi heṭṭhā vuttanayen' eva Paṇnattivārādayo tayo
 mahāvārā antaravārādayo ca avasesappabhedā veditabbā.

Ayaṇ pan' ettha viseso. Paṇnattivāre tāva yathā heṭṭhā
 Khandhādayo dhamme uddisitvā rūpaṇ rūpakkhando,
 cakkhu cakkhāyatanaṇ, cakkhu cakkhudhātu, dukkhaṇ
 dukkhasaccan ti padasodhanavāro āraddho, tathā anārab-
 hitvā assāsapassāsā kāyasankhāro¹¹ ti paṭhamaṇ tayo pi
 sankhārā vibhajitvā dassitā.

¹ Y. 178, 1-4.

² Y. 179, iii., 180, iii. etc.

³ Y. 181, 3 i. ff.

⁴ Br. paṭivedha°.

⁵ Br. appattasattānaṇ.

⁶ Y. 227.

⁷ Br. p' ettha.

⁸ Y. 227.

⁹ S. omits ñāta-.

¹⁰ Br. ñātatīraṇa°.

¹¹ Y. 229.

Tattha kāyassa sankhāro kāyasankhāro *assāsapassāsā-kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā* ti¹ hi vacanato kāraṇabhūtaṣṣa karajakāyassa phalabhūto eva sankhāro ti kāyasankhāro.

Aparo nayo : sankhariyatiti sankhāro. Kena sankhariyati? Kāyena. Ayaṃ hi vāto viya bhastāya karajakāyena sankhariyatiti evam pi kāyassa sankhāro ti kāyasankhāro. Kāyena kato assāsapassāsā kāyikavāto ti² attho.

*Pubbe kho, āvuso Visākha, vitakketvā vicāretvā pacchā rācaṃ*³ *bhīdati ; tasmā vitakkavicārā vacī-sankhāro* ti vacanato pana sankhārotiti sankhāro. Kiṃ sankhāroti? Vacī ; vaciyā⁴ sankhāro ti vacī-sankhāro. Vacībhedasamuṭṭhāpakassa vitakkavicārādvayass' etaṃ nāmaṃ.⁵

Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittaapaṭibaddhā ti vacanato yeva pana tatiyapade pi sankhariyatiti sankhāro. Kena sankhariyati? Cittena ; karaṇatthe sāmivacanaṃ katvā cittaṣṣa sankhāro ti citta-sankhāro. Sabbesaṃ pi citta-samuṭṭhānānaṃ pi⁶ cetasikadhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ ; vitakkavicārānaṃ pana vacī-sankhārabhāvena visuṃ gahitattā ṭhapetvā vitakkavicāreti vuttaṃ. Idāni kāyo kāyasankhāro, ti padasodhanavāro āradhho.⁷ Tassa anulomanaye tīni, paṭilomanaye tīṇi cha yamakāni. Padasodhanamūlacakkavāre ekekasankhāramulakāni dve dve katvā anulomanaye cha, paṭilomanaye chāti dvādasa yamakāni. Suddhasankhāravāre pana yathā-suddhakhandha-vārādisu rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ cakkhu āyatanāṃ, āyatanā cakkhū ti⁸ ādinā nayena yamakāni vuttāni. Evaṃ kāyo sankhāro, sankhāro kāyo ti avatvā, kāyasankhāro vacī-sankhāro, vacī-sankhāro kāyasankhāro ti⁹ ādinā nayena kāyasankhāramulakāni dve, vacī-sankhāramulakaṃ ekaṃ ti anulome tīni, paṭilome tīṇi sabbāni pi suddhikavāre cha yamakāni vuttāni. Kiṃ kāraṇā? Suddhika-ekekapadavasena atthābhāvato. Yathā hi Khandha-Yamakādisu rūpādi viṣiṭṭhānaṃ khandhānaṃ cakkhādi viṣiṭṭhānaṃ ca āyatanādīnaṃ adhippetattā rūpaṃ

¹ M. i. 301 : "Cūḷavedalla-sutta."

² Br. *omits* kāyika.

³ S. vācam. M. *ibid.*

⁴ Br. vaciṃ, vaciyā. ⁵ S. nāma.

⁶ Br. *omits*. ⁷ Y. 230.

⁸ S. cakkhun ti.

⁹ Y. 231.

khandho khandhā rūpan; cakkhu āyatanañ, āyatanañ cakkhūti suddhika-ekekapadavasena attho atthi, evam idha kāyo sankhāro, sanākhārā kāyo ti natthi. Kāyasankhāro ti pana dvīhi pi padehi eko'va attho labbhati. Assāso vā passāso vā ti suddhika - ekekapadavasena atthābhāvato kāyo sankhārā sankhāro kāyo ti na vuttañ; *kāyo kāyasankhāro* ti ādi pana vattabbañ siyā. Tam pi kāyavacī-citta-padehi idha adhippetānañ sankhārānañ agahitattā na yujjati. Suddhasankhāravāro yeva. Padasodhane pana vinā pi atthena vacanañ yujjatīti tattha yo nayo gahito'va,¹ idha pana kāyasankhārassa vacīsankhārādīhi vacīsankhārassa cittasankhārādīhi cittasankhārassa ca kāyasankhārādīhi aññattā kāyasankhāro vacīsankhāro,² vacīsankhāro kāyasankhāro ti ekekasankhāramūlakāni dve dve katvā cha yamakāni yujjanti. Tesu agahita-gahānena³ tīn' eva labbhanti, tasmā tān' eva dassetuñ anulomanaye tīni, paṭilomanaye tīnīti cha yamakāni vuttāni. Suddhasankhāramūlacakkavāro pan' ettha na gahito ti evañ Pannattivārassa Uddeśavāro vedītabbo.

Niddesa-vāre pan' assa anulome tāva yasmā na kāyādayo 'va¹ kāyasankhārādīnañ nāmañ, tasmā no ti paṭisedho kato. Paṭilome na kāyo na kāyasankhāro ti yo na kāyo kāyasankhāro⁴ ti pi na hontīti pucchati. *Kāyasankhāro na kāyo kāyasankhāro* ti kāyasankhāro kāyo na hoti, kāyasankhāro yeva pan' eso ti attho.

*Avasesan*⁵ ti na kevalañ sesasankhāradvayam eva, kāyasankhāravinimuttañ pana sesañ sabbam pi sankhatā-sankhatapaṇṇattibhedañ dhammajātañ neva kāyo na kāyasankhāro ti iminā upāyena sabbavissajjanesu attho vedītabbo ti.

Pannattivāravannanā samattā.

Pavattivāre pan' ettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye: *yassa kāyasankhāro uppajjati, tassa vacīsankhāro uppajjati*⁶ kāyasankhāramūlakāni dve, vacīsā-

¹ S. omits.

² S. adds ti.

³ Br. °aggahāṇena.

⁴ Y. 230.

⁵ Y. 230, *.

⁶ Y. 232.

khāramūlakaṅ ekan ti tiṅ' eva yamakāni labbhanti; tāni gahitān' eva. Tassa paṭilomanaye pi okāsavārādisu pi es' eva nayo. Evam ettha sabbavāresu pi tiṅṅaṅ tiṅṅaṅ yamakānaṅ vasena yamakagaṇanā veditabbā.

Atthavinicchaye pan' ettha idaṅ lakkhaṅaṅ: imasmiṅ hi Sankhāra-Yamake *assāsapassāsānaṅ uppādakkhaṇe*, *vitakkavicārānaṅ uppādakkhaṇe* ti ādi vacanato paccuppannādi kālabhedo pavattivāsenāpi gahetabbo, na cuti-paṭisandhivasen' eva. *Dutiyaṅghāne tatiyaṅghāne tattha kāyasankhāro uppajjati*¹ ādi vacanato ca jhānam pi okāsavasena gahitan ti veditabbaṅ. Evam ettha yaṅ yaṅ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo. Tatr' idaṅ nayamukhaṅ.

Vinā vitakkavicārehi dutiya-tatiya-jhānavasena vuttaṅ. *Tesaṅ* ti tesaṅ dutiya-tatiya-jjhānasamāgānaṅ. *Kāmāvacarānaṅ* ti kāmāvacare uppannasattānaṅ. Rūpāvacaradevānaṅ pana assāsapassāsā natthi. Arūpāvacarānaṅ rūpam eva natthi. *Vinā assāsa passāsehiti* rūpārūpabhavesu nibbattasattānaṅ vitakkavicārūppattiṅ sandhāya vuttaṅ. *Paṭhamajjhāne kāmāvacare* ti kāmāvacarabhūmiyaṅ uppanne paṭhamajjhāne; angamattavasena c'ettha paṭhamajjhānaṅ gahetabbaṅ, na appanāvasen' eva, anappanāppatte pi hi savitakkasavicāracitte idaṅ sankhāradvayaṅ uppajjat' eva. *Cittassa bhangakkhaṇe* ti² idaṅ kāyasankhārassa ekantacittasamuṭṭhānattā³ vuttaṅ. Uppajjamānam eva hi cittaṅ rūpaṅ vā arūpaṅ vā samuṭṭhāpeti, na bhijjamānaṅ.⁴ *Suddhāvāsānaṅ dutiye citte vattamāne*⁵ ti paṭisandhito dutiye bhavangacitte. Kāmaṅ c'etaṅ paṭisandhicitte pi vattamāne tesaṅ tattha nuppajjitth' eva. Yāva pana abbokinnaṅ vipākacittaṅ vattati, tāva nuppajjitth' eva nāmā ti dāssanattham etaṅ vuttaṅ. Yassa vā jhānassa vipākacittena te nibbattā, taṅ sataso pi sahasasaso pi uppajjamānaṅ paṭhamacittam eva. Vipākacittena pana visadisāṅ bhavanikantiyā āvajjanacittaṅ dutiyacittaṅ nāma. Taṅ sandhāy' etaṅ vuttan ti veditabbaṅ.

¹ *Ibid.* ii.

² Y. 233, 2 i. ff.

³ S. ekatta°.

⁴ S. bhajamāna.

⁵ Y. 235 ff.

Pacchimacittasamangīnan ti¹ sabbapacchimena appaṭṭi-sandhikacittena samangībhūtānaṃ khīnāsavānaṃ. *Avitakka-avicāra-pacchimacittan* ti² rūpāvacarānaṃ dutiyajjhānikādi cuticittavasena arūpāvacarānaṃ³ catutthajjhānikacuticittavasena' etaṃ vuttaṃ. *Tesan* ti tesāṃ pacchimacittasamangī ādīnaṃ.

*Yassa kāyasankhāro nirujjhati, tassa cittasankhāro nirujjhatīti*⁴ ettha niyamato kāyasankhārassa cittasankhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato *āmantā* ti paṭivacanaṃ dīnaṃ, na cittasankhārassa kāyasankhārena saddhiṃ. Kiṃ kāraṇā? Cittasankhāro hi kāyasankhārena vinā pi uppajjati ca. Kāyasankhāro pana cittasamutṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamutṭhānarūpaṃ ca cittaṃ uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva asaṅghāni soḷasa cittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesāṃ soḷasannaṃ sabbapacchīmena saddhiṃ nirujjhatīti yena cittaṃ saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati, na kassaci cittaṃ uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, na pi ṭhitikkhaṇe vā bhangakkhaṇe vā uppajjati. Esā citta-samutṭhānarūpassa dhammatā ti niyamato cittasankhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato *āmantā* ti vuttaṃ. Yaṃ pana Vibhaṅgappakaraṇassa Sīhalaṭṭhakathāya citta-samutṭhānarūpaṃ sattarasamassa cittaṃ⁵ uppādakkhaṇe nirujjhatīti vuttaṃ, taṃ imāya Pāliya virujjhati. Aṭṭhakathāto ca Pāliye' va balavatarā ti Pāliyaṃ vuttam eva pamānaṃ.

*Yassa kāyasankhāro uppajjati, tassa vacīsanikhāro nirujjhatīti*⁶ ettha yasmā kāyasankhāro cittaṃ uppādakkhaṇe uppajjati, na ca tasmīṃ khāṇe vitakkavicārā nirujjhanti, tasmā *no* ti paṭisedho kato ti. Iminā nayamukhena sabbattha vicinichayo veditabbo. Pariññāvāro pākatiko yevāti.

Sankhāra-Yamaka-vaṇṇanā samattā.

¹ Y. 237 f. ² Br. °avicāraṃ. ³ Br. °carānaṃ.

⁴ Y. 247, 1, i., 20 paragraph.

⁵ *Compendium of Philosophy*, 1910, p. 26 ff.; 125, § 3.

⁶ Y. 259, 1, i.

[*Anusaya-Yamaka.*]

Idāni tesañ yeva Mūla-Yamake desitānaṃ kusalādi dhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ sangahitvā Sankhāra-Yamakānantaraṃ desitassa Anusaya-Yamakassa atthavannaṇā hoti.

Tattha Pālivavatthānaṃ tāva veditabbaṃ. Imasmiṃ hi Anusaya-Yamake Khandha - Yamakādīsu viya desanaṃ akatvā aññena nayena Pāli-desanā katā.

Kathaṃ? Paṭhamaṃ tāva paricchato, uddesato, uppattiṭṭhānato ti tihākārehi anusayo gahāpetuṃ paricchadavāro, paricchinnuddesavāro, uppattiṭṭhānavāro ti tayo vārā desitā. Tato sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā.

Tattha *sattānusayā*¹ ti ayaṃ satt' eva, na tato uddhaṃ, na hetthā ti gāṇanaparicchadena paricchinditvā anusayānaṃ desitattā paricchadavāro nāma. *Kāmarāgānusayo . . . pe . . . avijjānusayo* ti ayaṃ paricchadena - varena paricchinnānaṃ nāmamattaṃ uddisitvā ime nāma te ti desitattā paricchinnuddesavāro nāma. *Kattha kāmarāgānusayo anuseti . . . pe . . . ettha avijjānusayo anuseti* ti² ayaṃ imesu nāma tñānesu ime anusayā anusetīti evaṃ tesañ yeva uppattiṭṭhānassa desitattā uppattiṭṭhānavāro nāma. Yesañ pana sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamaka-desanā katā, tesañ imāni nāmāni (1) anusayavāro, (2) sānusayavāro, (3) pajahanavāro, (4) pariññāvāro. (5) pahīnavāro, (6) uppajjanavāro, (7) dhātuvāro ti : tesu paṭhamaṃ anusayavāro.

So anuloma-paṭiloma-nayavasena duvidho hoti. Tattha anulomanaye *yassa anuseti, yattha anuseti, yassa yatthānusetīti* puggalokāsa - tad - ubhayavasena tayo antaravārā honti. Tesu paṭhame puggalavāre. *Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anuseti. Yassa vā pana paṭighānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anuseti. Yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa mānānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo anuseti. Yassa vā pana avijjānusayo anuseti, tassa kāmarā-*

¹ Y. 268.

² *Ibid.*

gānusayo anuseti ti¹ *kāmarāgānusaya-mūlakāni* cha *yamakāni*. Puna *agahita-gahanavasena*² *paṭighānusaya-mūlakāni pañca*, *mānānusaya-mūlakāni cattāri*, *diṭṭhānusaya-mūlakāni tīni*, *vicikicchānusaya-mūlakāni dve*, *bhavarāgānusaya-mūlakaṅ ekan* ti *evaṅ sabbāni pi eka-mūlakāni ekavīsati*.

Puna *yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo* ca *anuseti* ti³ *evaṅ āgatāni dukamūlakāni pañca*, *tikamūlakāni cattāri*, *catukkamūlakāni tīni*, *pañcakamūlakāni dve*, *chakkamūlakaṅ ekan* ti *aparāni pi*⁴ *pañṇarasa honti*. Tāni *purimehi ekavīsatiyā saddhiṅ chattiṅsāti puggalavāre chattiṅsa yamakāni*; *tathā okāsa-vāre*; *tathā puggalokāsavāre* ti *sabbāni pi anulomanaye atṭha sataṅ yamakāni*; *tathā paṭilomanaye* ti *anusayavāre solasādhikāni dve yamakasatāni*. Tato *diguṇā*⁵ *pucchā*, *tato atthā ca*⁶ *veditabbā*.

Yathā c' ettha evaṅ Sānusayavāro, *Pajahanavāro*, *Pariññā-vāro*, *Pahīnavāro*, *Uppajjanavāro* ti *imesam pi pañcannaṅ vārānaṅ*, *ekekasmīṅ-yamakagaṇanā yamaka-diguṇā pucchā pucchā diguṇā ca atthā* *veditabbā*.

Ayaṅ pan' ettha purimesu tisu vāresu viseso: *okāsa-vāre yattha tatthāti avatvā yato tato* ti *nissakkavacanena desanā katā*. *Sesaṅ tādīsam eva*. *Yo panāyaṅ sabba-pacchimo Dhātuvāro nāma*, *so pucchāvāro*, *vissajjanavāro* ti *dvidhā tṭhito*.

Tassa *pucchāvāre kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṅ uppajjantassāti*⁷ *vatvā kāmadhātuṅ vā pana uppajjantassa kāmadhātuyā cutassāti na vuttaṅ*. *Kiṅ kārāṇā?* *Atthavisesābhāvato*. *Dve pi hi ekā pucchā ekatthā yeva*; *tasmā ekekamhā*⁸ *yamakā ekekam eva pucchāṅ pucchitvā sabbapucchāvasāne pucchānukkamen' eva kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṅ uppajjantassa kassaci satta anusayā anuseti*⁹ *ādinā nayena vissajjanaṅ kataṅ*.

Tattha kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṅ uppajjantassa, rūpadhātuṅ, arūpadhātuṅ, na kāmadhātuṅ, na rūpadhātuṅ,

¹ *Ibid.*

² *Br. agahitaggahāṇa°.*

³ *Y. 270, 1-2, 3.*

⁴ *S. omits.*

⁵ *S. dviguṇā, diguṇā.*

⁶ *S. ca atthā.*

⁷ *Y. 374.*

⁸ *Br. ekekasmā.*

⁹ *Y. 375.*

na arūpadhātuy uppajjantassāti cha suddhikapucchā; na kāmādhātuy na arūpadhatuy, na rūpadhātuy na arūpadhātuy, na kāmādhātuy na rūpadhātuy uppajjantassāti tisso missakā pucchā cāti kāmādhātumūlakā¹ nava anulomapucchā honti.

Tathā rūpadhātumūlakā nava, arūpadhātumūlakā navāti satta visati anulomapucchā honti.

Tathā na kāmādhātu na rūpadhātu na arūpadhātumūlakā satta visati paṭiloma-pucchā. Puna na kāmādhātuyā na arūpadhātuyā, *na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā, na* kāmādhātuyā na rūpadhātuyā ti sattavīsati dukamūlakā pucchā ti sabbā pi sampiṇḍitā ekāsiti pucchā honti. Tasaṅ vases' ettha vissajjanaṅ katan ti idaṅ Dhātuvāre Pālivavatthānaṅ. Evaṅ tāva sakale pi Anusaya-Yamake Pālivavatthānam etaṅ veditabbaṅ.

Ādito paṭṭhāya pan' ettha yaṅ yaṅ anuttānaṅ, tattha tattha ayaṅ vinicchaya-kathā.

Anusayā ti ken' aṭṭhena anusayā? Anusayanatthena. Ko esa anusayanattho nāmāti? Appahīnattho. Ete hi appahīnatthena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā anusayā ti vuccanti. Anusentīti anurūpaṅ kāraṅ labhītvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā anusayanattho nāma appahīnākāro. Appahīnākāro ca uppajjantīti vattuṅ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatr' idaṅ paṭivacanaṅ, appahīnākāro anusayo. Anusayo ti pana appahīnatthena thāmagatakilesa vuccati. So cittasampayutto sārammano sappaccayatthena sahetuko ekantākusalo atīto pi hoti anāgato pi hoti paccuppanno pi; tasmā uppajjantīti vattuṅ yujjati. Tatr' idaṅ pamāṅaṅ: Abhidhamme tāva Kathāvatthusmiṅ anusayā avyākatā, anusayā ahetukā, anusayā cittavippayuttā ti sabbe vādā paṭisedhitā.² Paṭisambhidāmagge paccuppanne kilese pajahatīti³ pucchāṅ katvā, anusayānaṅ paccuppannabhāvassa atthitāya thāmagatānusayaṅ pajahatīti vuttaṅ. Dhamma-sangahe⁴ mohassa padabhājane⁵ avijjānusayo avijjāpariyutthānaṅ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṅ: ayaṅ tasmīṅ samaye moho

¹ S. mūlikā always. * * S. omits. ² K. V. xi. 1 (ii. 244).

³ See Pts. ii. 217. ⁴ S. Br. sic. ⁵ Dh. S., § 390.

hotīti ākusalacittena saddhiṃ avijjānusayassa uppanna-
bhāvo vutto.

Imasmiṃ yeva Anusaya-Yamake sattannaṃ mahāvārānaṃ
aññatarasmiṃ Uppajjanavāre yassa kāmarāgānusayo uppaj-
jati tassa paṭighānusayo uppajjati ādi vuttaṃ; tasmā
anusetīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti yaṃ
vuttaṃ, taṃ iminā tantipamānena suvuttan ti veditabbaṃ.

Yam pi cittasampayutto sārammaṇo ti ādi vuttan, tam
pi suvuttam eva. Anusayo ti nām' esa parinipphanno
cittasampayutto akusaladhammo ti nitṭham ettha gan-
tabbaṃ.

Kāmarāgānusayo ti ādisu kāmarāgo ca so appahīnaṭ-
ṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesu pi es'
eva nayo.

Idāni tesāṃ uppattitṭhānaṃ pakāsetuṃ kattha kāmarā-
gānusayo anusetīti¹ ādim āha. Tattha kāmadhātuyā dvisu
vedanāsūti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekhāya
cāti dvisu vedanāsu. Ettha kāmarāgānusayo anusetīti
imāsu dvisu vedanāsu uppajjati. So pan' esa akusala-
vedanāsu sahaajātavasena ca ārammaṇavasena cāti dvihā-
kārehi anuseti. Akusalasukhāya vedanāya c' eva upek-
hāvedanāya ca saha jāto pi hutvā uppajjati. Tā vedanā
ārammaṇaṃ katvā pi uppajjati attho.

Avasesā pana kāmāvacara-kusalavipāka-kiriya-vedanā²
ārammaṇam eva katvā uppajjati. Kāmadhātuyā dvisu
vedanāsu anusayamāno ce tāhi vedanāhi sampayuttesu
saññā-sankhāra-viññānesu pi anuseti yeva. Na hi sakkā
vedanāsu anusayamānena taṃ-sampayuttehi saññādihi
saddhiṃ asaha jātena vā bhavituṃ, taṃ-sampayutte vā
saññādayo ārammaṇaṃ akatvā uppajjituṃ. Evaṃ sante pi
pana, yasmā imā dve vedanā va sātasantasukhattā assā-
danatṭhena³ kāmarāgānusayassa uppattiyā sesa-
sāmpayuttadhammesu paṭṭhānā; tasmā dvisu vedanāsu ettha
kāmarāgānusayo anusetīti vuttaṃ. Olārikavasena hi bo-
dhaneyyo sukhaṃ bodhetun ti.

Tatra⁴ c' esa ārammaṇavasena anusayamāno na

¹ Y. 268.

² Br. °kriyā°.

³ Br. assādatṭhena.

⁴ Br. Nanu.

kevalaṃ imāsu dvīsu vedanāsu ceva vedanāsampayutta-dhammesu ca anuseti; itthesu pana rūpādīsu pi anuseti yeva. Vuttam pi c' etaṃ Vibhangappakarāṇe : *yaṃ loke piyarūpaṃ ettha satarūpaṃ sattānaṃ kāmarāgānusayo anusetīti*. Imasmim pi pakarāṇe Anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ.¹

*Yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānusetīti? Dukkāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha diṭṭhānusayo nānuseti . . . apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti, diṭṭhānusayo ca nānusetīti*² ettha hi dukkhavedanāya ceva rūpadhātu ādīsu ca nānusetīti vuttattā sampayutta dhammaṃ dukkhavedanaṃ okāse rūpārūpāvacara-dhamme nava ca lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbesu anusetīti vuttaṃ hoti. Taṃ idha kasmā na vuttan ti? Anolārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi vedanānaṃ yeva³ olārikattā imesaṃ ca anolārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṃ. Atthato pana labbhati, tasmā etesu pi kāmarāgānusayo anuseti yevāti veditabbo.

Na hi Satthā sabbāṃ sabbattha katheti. Bodhaneyya-sattānaṃ pana vasena katthaci yaṃ labbhati, taṃ sabbāṃ katheti, katthaci na katheti. Tathā hi anena⁴ *katthaci diṭṭhānusayo anusetīti pucchitvā sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anusetīti*⁵ yaṃ labbhati, tan sabbāṃ kathitaṃ.

Aparasmīṃ ṭhāne vissajjantena *rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusetīti*.⁶ Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anuseti. Dukkāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusetīti yaṃ labbhati, taṃ sabbāṃ akathetvā rūpadhātu-arūpadhātūhi saddhiṃ tisso vedanāya kathitā. Vedanāsampayuttā pana arūpadhammā sabbāṃ ca rūpaṃ

¹ *Vibh.*, p. 340.

³ Br. vedanānaññeva.

⁵ Y. 268.

² Y. 283, 1, 4-5.

⁴ S. tena.

⁶ Y. 273, 1-4, 5.

na kathitaṃ. Kiñcāpi na kathitaṃ, diṭṭhānusayo pan' ettha anuseti yeva. Evam eva¹ kiñcāpi idha rūpādi iṭṭhārammaṇaṃ na kathitaṃ. Kāmarāgānusayo pan' ettha anuseti yevāti evaṃ tāva kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Paṭighānusayassa pana *dukkhāya vedanāyāti*² vacanato dve domanassavedanā kāyaviññānasampayuttā dukkhavedanāti tisso vedanā anusayaṭṭhānaṃ. So pan' esa domanassavedanāsu sahaajātavasena ārammaṇavasena cāti dvihākāre hi anuseti. Avasesadukkhavedanāya pana ārammaṇavasena' eva anuseti. Tāsu vedanāsu anusayamāno cetasā hi sampayuttesu saññākkhandhādisu pi anuseti yeva. Yāya hi vedanāya esa saha jāto, taṃ-sampayuttehi saññādihi pi saha jāto va. Yāva vedanā ārammaṇaṃ karoti, tāhi sampayutte saññādayo pi karoti yeva. Evaṃ sante pi pana yasmā dukkhavedanā va asāta dukkhavedayitattā nirassādaṭṭhena paṭighānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu adhikā, tasmā *dukkhāya vedanāya ettha . . . paṭighānusayo anuseti*ti vuttaṃ. Olārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetun ti. Nanu sace³ ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ dukkhavedanāya ceva taṃ-sampayuttadhammesu ca anuseti, anitṭhesu pana rūpādisu pi anuseti yeva. Vuttam pi c' etaṃ Vibhangappakaraṇe *yaṃ loke appiyarūpaṃ asātarūpaṃ, ettha sattānaṃ paṭighānusayo anuseti*ti.⁴ Imasmim pi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ *kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha paṭighānusayo nānuseti*, *no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti;* *rūpadhātuyā arūpadhātuyā aparīyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti*ti.⁵ Ettha hi dvīsu kāmāvacaravedanāsu⁶ ceva rūpadhātu ādisu ca nānuseti ti vuttattā sampayuttadhammā dve vedanā sabbakāye⁷ rūpārūpāvacaradhammesu⁸ nava ca⁹ lokuttaradhammesu⁸

¹ S. ettha.

² Y. 271, 2, 4-5.

³ Br. cesa.

⁴ *Vibh.* 340.

* * S. omits.

⁵ Y. 283. *In the question* ibid. for Y. read Yattha.

⁶ Br. Ettha hi dukkhavedanāya.

⁷ Br. sa-okāse.

⁸ Br. °dhamme.

⁹ S. omits.

ṭhapetvā avasesesu rūpādisu anusetīti vuttaṃ hoti ; taṃ idha kasmā na vuttan ti? Anolārikattā. Hetṭhā vuttanayena hi dukkhāvedanāya eva olārikattā imesaṃ pana anolārikattā etesu rūpādisu anusetīti na vuttaṃ ; atthato pana labbhati, tasmā etesu pi paṭighānusayo anuseti yevāti veditabbo.

Kiṃ pana itarā dve vedanā iṭṭhārammaṇaṃ vā paṭighassa ārammaṇaṃ na hontīti? No na honti. Parihīnājñānassa hi vipaṭisāravasena sampayuttadhammā tā vedanā ārabha domanassaṃ uppajjati. Iṭṭhārammanassa ca paṭiladdhassa viparināmaṃ vā appaṭiladdhassa appaṭilābhaṃ vā samanussarato pi domanassaṃ uppajjati. Domanassamattam eva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo. Paṭighānusayo hi¹ anitṭhārammaṇe paṭihaññavasena uppanno thāmagato kilesa, tasmā ettha domanassena saddhiṃ paṭigho uppanno pi attano paṭighakiccaṃ akaraṇabhāvena evaṃ paṭighānusayo na hoti abbohārikattaṃ gacchati. Yathā hi pānātipātacetanāya saddhiṃ uppanno pi vyāpādo manokammaṃ nāma na hoti, abbohārikattaṃ gacchati, evaṃ paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṃ gacchati. Vuttam pi c' etaṃ ekaccaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nekkhammasitam pi vā domanassaṃ sandhāya yaṃ eva-rūpaṃ domanassaṃ paṭighaṃ, tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetīti evaṃ paṭighānusayassa anusayanatṭhānaṃ veditabbaṃ.

Mānānusayassa pana kāmādhātuyā dvīsu vedanādisūti ādi vacanato dve kāmāvacaravedanā rūpārūpadhātuyo cāti idaṃ tividhaṃ anusayaṭṭhānaṃ. Tassa akusalāsu vedanāsu kāmāgānusayassa viya saha-jātānusayatā veditabbā. Sampayuttadhammesu pana sabbāsu pi kāmāvacarāsu sukha - adukkhamasukhāvedanāsu rūpārūpadhātūsu ca ārammaṇavasena' eva anuseti. Anusayavārassa pana paṭilomanaye *dukkhāya vedanāya apariyāpanne, ettha kāmāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānusetīti*² vuttattā ṭhapetvā dukkhavedanañ ceva nava vidhañ ca lokuttaradhammañ ca sesarūpārūpadhammesu

¹ S. na paṭighānusayehi.

² Y. 283, 1, 3.

pi ayaṇ anuseti yevāti evaṇ mānānusayassa anusayanatthānaṇ¹ veditabbaṇ.

Diṭṭhānusaya-vicikicchānusayā pana kevalaṇ lokuttara-dhamme sveva nānuseti. Tebhūmakesu pana sabbesu pi anuseti yeva. Tena vuttaṇ sabbasakkāya pariyāpannesu dhammesu *ettha diṭṭhānusayo anuseti, ettha vicikicchānusayo anuseti*.² Tattha sabbasakkāyapariyāpannesūti saṅsāravaṭṭa-nissitaṭṭhena sakkāyapariyāpannesu sabbadhammesūti attho.

Tattha pan' ete pañcasu cittuppādesu sahaṇātānusayavasena anuseti. Te vā pañca cittuppāde añṇe vā tebhūmakadhamme ārabba pavattikāle ārammaṇānusayavasena anuseti evaṇ diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṇ anusayanatthānaṇ veditabbaṇ.

Bhavarāgānusaye pana kiñcāpidiṭṭhivippayuttesu catūsu cītesu uppajjanato sahaṇātānusayavasena kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti vattabbo bhavēyya. Kamadhātuyā pan' esa dvīhi vedanāhi saddhiṇ uppajjamāno pi rūpārūpāvacaradhammam eva paṭilabhati. Kāmadhātuyā pariyāpannaṇ dhammam pi ārammaṇaṇ na karoti, tasmā ārammaṇānusayavasena niyamaṇ katvā *rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anuseti* vuttaṇ. Api ca rāgo nām' esa kāmarāga-bhavarāgavasena duvidho. Tattha kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti vutto. Sace pana bhavarāgo pi kāmarāgo³ viya³ evaṇ vucceyya, kāmarāgena saddhiṇ desanā sankiṇṇā viya bhavēyyāti rāgakilesaṇ dvidhā⁴ bhindivā, kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanattam pi evaṇ desanā katāti evaṇ bhavarāgānusayassa anusayanatthānaṇ veditabbaṇ.

Avijjānusayo pana sabbesu pi tebhūmakadhammesu anuseti. Tena vuttaṇ *sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anuseti*. Tassa dvādasasu cittuppādesu sahaṇātānusayatā veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena pana na kiñci tebhūmakadhammaṇ ārabba nappavattatī⁵ evaṇ avijjānusayassa anusayanatthānaṇ veditabbaṇ.

¹ S. anusayaṭṭh°.

² Y. 268.

³ S. omits.

⁴ S. inserts pi.

⁵ Br. na pav°.

Ayaṃ tāva paricchedavāra-paricchinnuddesavāra-uppat-
titthānavāra-bhedeṣu vinicchayakathā.

Sattannaṃ pana mahāvārānaṃ paṭhame anusayavāre:
yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anuseti
ettha yade taṃ āmantāti paṭivacanaṃ dinnāṃ, taṃ duddinnaṃ
viya khāyati. Kasmā? Kāmarāgapaṭighānaṃ ekakkhaṇe
anuppattito. Yathā hi: *yassa manāyatanaṃ uppajjati, tassa*
dhammāyatanaṃ uppajjati? Āmantā¹. . . Assāsapassāsānaṃ
uppādakkhaṇe tesāṃ kāyasankhāro ca uppajjati vacīsankhāro
ca uppajjati-ādisu² manāyatana-dhammāyatanaṃ kāya-
sankhāra-vacīsankhāra ca ekakkhaṇe uppajjanti, na tathā
kāmarāgapaṭighā. Kāmarāgo pi hi aṭṭhasu lobhasa-
hagata-cittuppādesu uppajjati; paṭigho dvisu domanassa-
sahagatesūti natthi tesāṃ ekakkhaṇe uppatti, tasmā ettha
no ti paṭisedho kattabbo siyā. Taṃ akatvā pana āmantā ti
paṭivacanassa dinnattā hetthā Yamakesu viya, etthakhaṇe
paccuppannavasena vattamānavohāraṃ agahetvā,³ aññathā
gahettabbaṃ.⁴ Kathaṃ? Appahīnavasena. Appahīnataṃ
hi sandhāya ayaṃ anuseti vattamānavohāro vutto, na
khāṇe paccuppannataṃ. Yasmā appahīnataṃ sandhāya
vutto, tasmā yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭi-
ghānusayo anuseti pucchā yassa kāmarāgānusayo appa-
hīno, na anuppattidhammātaṃ āpādito, tassa paṭighānu-
sayo pi appahīno ti evam attho daṭṭhabbo.

Yasmā ca tesu sesako appahīno, tassa itaro pi appahīno
va hoti, tasmā āmantā ti vuttaṃ. Yadi evaṃ yaṃ upari⁵
uppajjanavāre *yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭi-*
ghānusayo uppajjati pucchitvā āmantā ti vuttaṃ, tattha
kathaṃ attho gahetabbo ti. Tatthāpi appahīnavasen' eva
uppattippaccaye sati uppattiyā anivāritavasena vā. Yathā
hi cittakammādiṇi ārabhitvā apariniṭṭhitakammantā citta-
kārādayo tesāṃ kammānaṃ akaraṇakkhaṇe pi mittasu-
hājādihi diṭṭha-diṭṭhaṭṭhāne imesu divasesu kiṃ karoṭhāti
vuttā cittakammaṃ karoma, kaṭṭhakammaṃ karomāti
vadanti, te kiñcāpi tasmiṃ khāṇe na karonti, avicchinna-
kammantattā pana katakhaṇaṃ ca kattabbakhaṇaṃ ca

¹ Y. 60 (11-12).

² Y. 232, 1. i.

³ Br. aggahetvā.

⁴ Br. °abbo.

⁵ S. omits.

upādāya karonti yeva nāma honti, evam eva yamhi santāne anusayā appahina, yam hi vā tesañ santāne uppajjanti,¹ paccaye sati, uppatti anivāritā. Tattha anuppajjanakhaṇe pi uppannapubbaṇ² ceva kālantare uppajjanakaṇ ca upādāya; *yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati* yeva nāmāti, evam attho veditabbo. Ito paresu pi evarūpesu vissajjanesu es' eva nayo.

*No ca tassāti*³ idaṇ anāgāmissa kāmarāgavyāpādānaṇ anavasesato pahinattā vuttaṇ. *Tiṇṇaṇ puggalānaṇ*⁴ ti puthujjana-sotāpanna-sakadāgāmīnaṇ. *Dvinnāṇ puggalānaṇ* ti sotāpanna-sakadāgāmīnaṇ. Parato pi evarūpesu thānesu es' eva nayo.

Okāsavārassa paṭhama-dutiya-pucchāsu⁵ yasmā kāmarāgānusayo *kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu* anuseti, paṭighānusayo dukkhavedanāya, tasmā *no* ti paṭisedho kato. Tato tatiya-pucchāya⁶ ubhinnam pi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayanato *āmantā* ti paṭivacaṇaṇ dinnāṇ. Rūpadhātu-ārūpadhātuyā pana mānānusayassa kāmarāgānusayena saddhiṇ asādhāraṇaṇ uppattiṭṭhānaṇ; tasmā *no ca tattha kāmarāgānusayo* ti vuttaṇ.

Iminā nayena sabbesaṇ uppattiṭṭhānavāraṇ oloketvā sādharāṇāsādhāraṇaṇ uppattiṭṭhānaṇ veditabbaṇ.

Dukamūlaka-pucchāyaṇ,⁷ yasmā kāmarāga-paṭighānusayā nāpi ekasmiṇ thāne uppajjanti, na-y-ekaṇ⁸ dhammaṇ ārammaṇaṇ karonti; tasmā *natthīti* paṭikkhepo kato. Ayaṇ h' ettha adhippāyo. Yasmā ime dve anusayā anusayeyyuṇ, taṇ thānam eva natthi, tasmā *kattha mānānusayo anusetīti* ayaṇ pucchā apucchā yevāti. Aññesu pi evarūpesu es' eva nayo.

Puggalokāsavāre *catunnaṇ* ti puthujjana-sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmīnaṇ. Patilomanaye: *yassa kāmarāgānusayo nānusetīti*⁹ ayaṇ pucchā anāgāmiṇ gahetvā pucchati. *Dvinnāṇ puggalānaṇ sabbattha kāmarāgā-*

¹ Br. uppatti.

² Br. pubbaṇ.

³ Y. 268.

⁴ *Ibid.* 269

⁵ Y. 271, 1, 2; 1, 3.

⁶ *Ibid.* 1, 4-5.

⁷ S. °chāya. Y. 272, 1-2, 3 ff.

⁸ Br. na ekaṇ.

⁹ Y. 286, 1, 2.

*nusayo*¹ *nānusetīti anāgāmi-arahantānaṃ. Kāmadhātuyā tisu vedanāsūti vedanā-gahaṇena*² *vedanā sampayuttakānam pi tesañ vatthārammaṇānam pīti sabbesam pi kāmāvacaradhammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.*

Ayaṃ anusayavāre vinicchayakathā.

Sānusaya-vāre³ *pana yo kāmarāgānusayena sānusayo ti yathā ekantarikajarādi rogena ābādhiko yāva tamhā rogā na muccati, tāva tassa rogassa anuppattikkhaṇe pi sarogo yeva nāma hoti, evaṃ sānusayakilesassa*⁴ *vaṭṭagāmi sattassa yāva ariyamaggena anusayā samuggāhāṇaṃ na gacchanti, tāva tesañ anusayānaṃ anuppattikkhaṇe pi sānusayo yeva nāma hoti; evarūpaṃ sayanaṃ sandhāya āmantāti vuttaṃ. Sesam sānusayataṃ ettha anusaya-vārasadisam eva.*

Okāsavāre *pana rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayena sānusayo ti vutte tāsu dhātūsu puggalassa pure*⁵ *sānusayātā paññāyeyya, anusayassa uppattiṭṭhānaṃ na paññāyeyya; anusayassa ca uppattiṭṭhānadassanattaṃ ayaṃ vāro āradhho, tasmā tato mānānusayena sānusayo*⁶ *ti vuttaṃ. Evaṃ*⁷ *hi sati tato dhātu dvayato uppannena mānānusayena sānusayo ti anusayassa uppattiṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti. Imassa pana pañhassa atthe vutte ādi pañhassa atthe avutte ādi pañhassa attho pākato na hotīti paṭhamāṃ na vutto; tasmā so evaṃ veditabbo yato kāmarāgānusayenāti yato uppannena kāmarāgānusayena sānusayo, kiṃ so tato 'va*⁸ *uppannena paṭighānusayena pi sānusayo ti. Yasmā pan' ete dve ekasmā ṭhānā na uppajjanti, tasmā no ti paṭisedho kato. Arahā sabbatthāti arahā sabbadhammesu uppajjanakena kenaci anusayena nirānusayo ti iminā atthavasena nippadesaṭṭhānesu bhummavacanam eva katan ti, iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabbo ti.*

Sānusaya-vārakathā niṭṭhitā.

¹ S. *adds ca.* Y. *ibid.* ² Br. *vedanāgg°.* ³ Y. 294.

⁴ Br. *sasankilesassa.* ⁵ Br. *omits.* ⁶ Y. 296, 1, 3.

⁷ Br. *Evañ.*

Pajahanavāre pajahatīti¹ tena tena maggena pahāna-pariññāvasena pajahati, āyatiṅ anuppatti dhammataṅ apādeti. *Āmantā* ti anāgāmimaggaṭṭhaṅ sandhāya paṭi-vacanaṅ. *Tadekaṭṭhaṅ pajahatīti* pahānekattṭhataṅ sandhāya vuttaṅ. *No* ti arahattamaggaṭṭhaṅ sandhāya paṭisedho kato.² *Yato kāmarāgānusayaṅ pajahatīti yato* uppajjanakaṅ kāmarāgānusayaṅ pajahatīti attho.

Atthamako ti³ arahattaphalatṭhato paṭṭhāya paccoraharaṅ-gaṇanāya ganiyamāno sotāpatti maggaṭṭho atthamako nāma. Dakkhiṇeyya-gaṇanāya hi arahā agga-dakkhiṇeyyattā paṭhamo, arahattamaggaṭṭho dutiyo, anāgāmī, tatiyo . . . pe . . . sotāpatti maggaṭṭho atthamo. So idha atthamako ti vutto. Nāmasaññā yeva vā esā tassāti.

*Anāgāmi-maggasamangiṇī*⁴ ca atthamakaṅ ca *ṭhapetrā avasesā* ti saddhiṅ puthujjanaena sekhāsekhā. Tesu hi puthujjano pahāna-pariññāya abhāvena nappajahanti. Sesā tesāṅ anusayānaṅ pahinattā *dvinnāṅ maggasamangiṇā* ti dve maggasamangiṇo *ṭhapetrā* ti attho.

Iminā nayena sabbattha vinicchayo veditabbo.

Pajahanavārakathā niṭṭhitā.

Pariññāvāre *parijānātīti*⁵ tihi pariññāhi parijānāti. Sesam ettha hetṭhā vuttanayam eva. Ayam pi hi vāro Pajahanavāro viya maggaṭṭhānaṅ yeva vasena vissajjito ti. Pariññāvārakathā niṭṭhitā.

Pahīnavāre⁶ phalatṭhavasen' eva desanā āraddhā. Anāgāmiṇā hi ubho p'ete anusayā pahīnā, tasmā *āmantā* ti vuttaṅ. Okāsavāre *yattha kāmarāgānusayo pahīno, tattha paṭighānusayo pahīno* ti⁷ pucchitvā na vattabbaṅ⁸ *pahīno ti vā appahīno ti vā* vuttaṅ. Taṅ kasmā ti uppattitṭhānassa asādhāraṇattā aññaṅ hi kāmarāgānu-

¹ Y. 318 ff.

² Br. omits.

³ Y. 322, 1, 4-5 ff. Cf. *fn. ibid.*

⁴ Y. 325, 1, 4-5 ff.

⁵ Y. 338.

⁶ Y. 356.

⁷ Y. 358.

⁸ Br. °bbo.

sayassa uppattiṭṭhānaṃ, aññaṃ paṭighānusayassa. Abhāvita-maggassa ca, yattha anusayo uppajjati, magge bhāvite tatth' eva so pahīno nāma hoti. Tattha yasmā neva kāmarāgānusayatṭhāne paṭighānusayo uppajjati, *na paṭighānusayatṭhāne kāmarāgānusayo,* tasmā so¹ tattha¹ *pahīno ti vā appahīno ti vā*ti na vattabbo.² So yasmīṃ attano uppattiṭṭhāne kāmarāgānusayo pahīno, tasmīṃ appahīnattā tattha *pahīno ti* na vattabbo. Yaṃ kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, tasmīṃ atṭhitattā tattha *appahīno ti* na vattabbo.

Yattha kāmarāgānusayo pahīno, tattha mānānusayo pahīno ti ettha pana sādharmaṇaṭṭhānaṃ sandhāya *āmantā* ti vuttaṃ. Kāmarāgānusayo hi kāmādhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti. Mānānusayo tāsu ceva rūpārūpadhātūsu ca. So ṭhapetvā asādharmaṇaṭṭhānaṃ sādharmaṇaṭṭhāne tena saddhiṃ pahīno nāma hoti, tasmā *āmantā* ti vuttaṃ. Iminā nayena sabbasamim pi okāsavāre pahīnatā ca na vattabbatā ca veditabbā. *Natthīti* āgataṭṭhānesu pana hetṭhā vuttasadiṣo va vinicchayo.

Puggalokāsavāro okāsavāragahiko yeva. Paṭilomanaye, *yassa kāmarāgānusayo appahīno*³ ti puthujjana-sotāpannasakadāgāmivasena pucchati. Kiñcāpi hi ime dve anusayā puthujjanato paṭṭhāya yāva anāgāmimaggatṭhā channaṃ puggalānaṃ appahīnā. Idha pana parato tiṇṇaṃ puggalānaṃ dvinnāṃ puggalānaṃ ti ādi vacanato maggaṭṭhā adhippetā, tasmā puthujjana-sotāpanna-sakadāgāmino sandhāya *āmantā* ti vuttaṃ. *Dvinnāṃ puggalānaṃ* ti sotāpannasakadāgāminaṃ. Iminā nayena puggalavāre vinicchayo veditabbo.

Okāsavāra-puggalokāsavāre pana hetṭhā vuttanayen' eva veditabbo ti.

Pahīnavāra-kathā niṭṭhitā.

Uppajjanavāro anusayavārasadiṣo yeva.

Dhātuvārasa pucchavāre tāva *kati anusayā anusetīti?*⁴

* * S. omits.

¹ Br. *inverts order.*

² Y. 358.

³ Y. 365.

⁴ Y. 374.

Kati anusayā santānaṃ anugatā hutvā sayanti. Kati anusayā nānusetīti kati anusayā santānaṃ anugatā hutvā sayanti. Kati anusayābhangā ti kati anusayā anuseti nānusetīti evaṃ vibhajitabbā ti attho.

Sesam ettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā Pāli-vavatthāne¹ vuttam eva.

Niddesavāre² paṇ' assa *kassaci satta anusayā anuseti*ti puthujjanavasena vuttaṃ; *kassaci pañcāti* sotāpanna-sakadāgāmiyasena vuttaṃ. Tesaṃ hi ditṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā ti pañc' eva anuseti. Tattha yathā anusayavāre *anuseti*ti padassa uppajjantīti attho gahito, evam idha na gahetabbo. Kasmā? Tasmiṃ khāṇe anuppajjanato. Kāmadhātuṃ uppajjantassa hi vipākacittaṃ ceva kammamuttānarūpaṃ ca uppajjati, akusalacittaṃ natthi. Anusayā ca akusalacittakkhāṇe uppajjanti, na vipākacittakkhāṇe ti tasmiṃ khāṇe anuppajjanato tathā attho na gahetabbo.

Katham³ pana gahetabbo ti? Yathā labbhati, tathā gahetabbo. Kathaṃ ca labbhati? Appahīnatṭhena. Yathā hi rāgadosamohānaṃ appahīnattā kusalāvyaḅkaticittasamangī ti⁴ puggalo sarāgo sadoso samoho ti vuccati, evaṃ maggabhāvanāya appahīnattā paṭisandhikkhāṇe pi tassa tassa⁴ puggalassa te te anusayā anusetīti vuccanti. Na kevalaṃ vuccanti, appahīnattā pana⁵ te⁵ anuseti yeva nāmāti veditabbā.

Anusayābhangā natthīti yassa hi yo anusayo⁴ anuseti, so anuseti nāma;⁶ yo nānuseti, so nānuseti yeva; ayaṃ anuseti ca, nānuseti ca;⁵ ayaṃ siyā anuseti,⁵ siyā nānusetīti evaṃ vibhajitabbo anusayo nāma natthi.

*Rūpadhātuṃ uppajjantassa*⁷ *kassaci tayo* ti anāgāmiyasena vuttaṃ. Tassa hi kāmarāgapaṭighaditṭhivicikicchānusayā cattāro pi anavasesato pahīnā. Itare tayo va appahīnā. Tena vuttaṃ *kassaci tayo anusayā anusetīti*.

Na *kāmadhātun* ti *kāmadhātuyā* paṭisiddhattā sesā dve dhātuyo uppajjantassāti attho.

¹ S. °vavatthāpane.

² Y. 375.

³ Br. kathaṃ.

⁴ Br. omits.

⁵ S. omits.

⁶ Br. substitutes yeva.

⁷ uppajjantesu.

Satt' evāti yasmā ariyasāvakassa rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuyaṅ uppatti nāma n' atthi, puthujjanass'eva hoti, tasmā satt' evāti niyametvā vuttaṅ.

Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuy uppañantassa satt' evāti etthāpi es' eva nayo. Rūpadhātuyā uppatti natthīti, kasmā natthi? Uppatti nipphādakassa rūpāvacarajjhānassa abbhāvā. Yo hi sabbaso rūpasaññānaṅ samatikamānaṅ dhātuy uppanno ti nāssa tattha rūpāvacarajjhānaṅ atthi. Tad-abbhāvā rūpadhātuyaṅ uppatti natthīti veditabbā. Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātun ti ettha arūpadhātu yeva adhippetā. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabbo ti.

Dhātuvārakathā niṭṭhitā.

Anusaya-Yamakavannanā samattā.

[Citta-Yamaka.]

Idāni tesāṅ ¹ Mūla-Yamake desitānaṅ kusalādi-dhammānaṅ ² labbhamānavasena ekadesam eva sangaṇhitvā Anusaya - Yamakānantaraṅ desitassa Citta - Yamakassa atthavaṅṅanā hoti. Tattha Pālivavatthānaṅ tāva veditabbaṅ.

Imasmiṅ Citta-Yamake mātikā-ṭhapaṅaṅ, ³ ṭhapitamātikāya vissajjanan ti dve vārā honti. Tattha mātikāṭhapaṅe Puggalavāro, Dhammavāro, Puggaladhammavāro ti ādito va tayo suddhikamahāvārā ⁴ honti.

Tattha : *yassa cittaṅ uppañjati na nirujjhatīti* ⁵ evaṅ puggalavasena cittaṅ uppañjana - nirujjhanādibhedaṅ dīpento gato Puggalavāro nāma. *Yaṅ cittaṅ uppañjati na nirujjhatīti* ⁶ evaṅ dhammavasen' eva cittaṅ uppañjana - nirujjhanādibhedaṅ dīpento gato Dhammavāro nāma. *Yassa yaṅ cittaṅ uppañjati na nirujjhatīti* ⁷ evaṅ ubhaya - vasena cittaṅ uppañjananirujjhanādibhedaṅ dīpento gato Puggaladhammavāro nāma.

¹ Br. *addā* yeva. ² S. desitadhammānaṅ. ³ S. mātikāya ṭhā.
⁴ S. *omīts* mahā. ⁵ Y. II, 1. ⁶ Y. II, 4. ⁷ Y. II, 6.

Tato *yassa sarāgaṇ cittaṇ* ti soḷasannaṇ padānaṇ vasena¹ apare sarāgādi-padavisesitā solasa puggalavārā, soḷasa dhammavārā, soḷasa puggaladhammavārā ti aṭṭha cattārīsa² missakavārā honti. Te sarāgādi-padamattaṇ dassetvā sankhittā. Tato *yassa kusalacittaṇ* ti ādinā nayena chasatṭhidvisata - sankhānaṇ abhidhammamātikā-padānaṇ vasena apare kusalādi-padavisesitā chasatṭhidvisata-puggalavārā, chasatṭhi - dvisata - puggaladhammavārā ti aṭṭha [cattārīsa]³ navuti sattaṣaṭṭhamissakavārā honti. Te pi kusalādi-padamattaṇ dassetvā sankhittā yeva. Yāni p'ettha sanidassanādinī padāni cittaṇa saddhiṇ na vuccanti, tāni moghapucchāvasena gahitāni.⁴ Tesu pana tīsu vāresu sabbapathame suddhika-puggalamahāvāre uppādanīrodhakālasambhedavāro, uppāda-uppannavāro, nirodha-uppannavāro, uppādavāro, nirodhavāro, uppādanīrodhavāro, [uppāda-nīrodhabhāvo]⁵ uppajjamānānīrodhavāro, uppajjamāna - uppannavāro, nirujjhamānānuppannavāro, uppannuppādavāro, atītānāgataavāro uppanna-uppajjamānavāro ti niruddha-nirujjhamānavāro atikkantakālavāro ti cuddasa antaravārā. Tesu uppādavāro, nirodhavāro, uppādanīrodhavāro⁵ ti imesaṇ tīsu vāresu anuloma-paṭilomavasena cha cha katvā aṭṭhārasa yamakāni. Uppannuppādavāre atītānāgatakālavasena anulomato dve, paṭilomato dve ti cattāri yamakāni. Sesesu ādito niddiṭṭhesu tīsu, anantare niddiṭṭhesu tīsu, avasāne niddiṭṭhesu catūsūti dasasu vāresu anulomato ekaṇ, paṭilomato ekaṇ ti dve dve katvā viṣati yamakāni. Evaṇ sabbesu pi cuddasasu antaravāresu cattārīsa yamakāni, caturāsīti pucchā, aṭṭha saṭṭhi aṭṭhasataṇ hoti. Yathā ca ekasmiṇ suddhikapuggalamahāvāre, tathā suddhikadhammavāre pi suddhikapuggaladhammavāre pīti tīsu mahāvāresu chabbīsati yamakasataṇ. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca veditabbā. Idaṇ pana vārattayaṇ sarāgādivasena solasa guṇaṇ kusalādivasena chasatṭhi dvisata guṇaṇ katvā imasmiṇ Citta-Yamake anekāni yamakasaḥassāni tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā-ca

¹ Y. II, 9.

² Br. cattālīsaṇ.

³ Br. omits.

⁴ Br. ṭhapitāni.

⁵ S. all three in loc. case.

hontīti. Pāṭho pana sankhitto ti. Evaṃ tāva imasmiṃ
Citta-Yamake Pālivavathānam eva veditabbaṃ.

Mātikāṭhapanavannaṇā nitṭhitā.

Idāni ṭhapitānukkamena mātikaṃ vissajjetuṃ : *yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī*¹ ādi āradhayaṃ. Tattha² *uppajjati*³ uppādakkhanasamangitāya *uppajjanti na nirujjhatī* nirodhakkhana-appattatāya⁴ na nirujjhati. *Tassa cittaṃ* ti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ *nirujjhissati na uppajjissati* pucchati. Sesāṃ *cittaṃ* ti sesāṃ aparicchiṇṇavaṭṭadukkhānaṃ khīṇāsavaṇaṃ sabba-pacchimassa cuticittassa * uppādakkhaṇo vattati, etesaṃ tad-eva cuticittaṃ * uppādapattatāya uppajjati nāma, bhangaṃ appattatāya na nirujjhati. Idāni pana bhangaṃ patvā taṃ tesāṃ cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati.

Itaresaṃ ti pacchimakittasamangiṃ khīṇāsavaṇaṃ ṭhapetvā avasesānaṃ sekhāsekha-puthujjanānaṃ. *Nirujjhissati ceva uppajjissati cāti* yaṃ taṃ uppādakkhaṇapattaṃ⁵ taṃ nirujjhissat' eva. Aññaṃ pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyapucchā-vissajjane tathārūpassa khīṇāsavassa cittaṃ sandhāya *āmanta* ti vuttaṃ.

*Nuppajjati*⁶ *nirujjhatī* bhangaṃ arahato pacchimakittam pi sesānaṃ bhijjamāna⁷-cittam pi. Tato paṭṭhāya pana arahato tāva⁸ *cittaṃ na nirujjhissati* sakkā vattuṃ, *uppajjissati* pana na sakkā. Sesānaṃ *uppajjissati* sakkā vattuṃ, *na nirujjhissati* na sakkā, tasmā *no* ti paṭisedho kato.

Dutiyapañhe *yassa cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati*⁹ so puggalo yeva natthi, tasmā *natthīti* patikkhepo kato.

*Uppanna*¹⁰ ti uppādasamangino p' etaṃ nāmaṃ. Uppādaṃ patvā aniruddhassāpi. Tattha uppādasamangitaṃ

¹ Y. II, 9.

² S. Tīni (*sic*).

³ S. *omits*.

⁴ Br. °khaṇaṃ app°.

* * S. *omits*.

⁵ Br. °ppattaṃ.

⁶ S. : Nuppajjissati nirujjhissati. Y. II, 9.

⁷ S. bhajjamānaṃ.

⁸ Br. *omits*.

⁹ *Ibid*.

¹⁰ Y. II, 10.

sandhāya āmantā ti. Uppādaṅ patvā, aniruddhabhāvaṅ sandhāya tesāṅ cittaṅ uppannaṅ ti vuttaṅ.

Nuppannaṅ ti¹ uppādaṅ appattaṅ. Sesāṅ cittaṅ uppajjitthāti etthāpi sabbesaṅ tāva cittaṅ khaṇapaccuppannam eva hutvā uppādakkhaṅaṅ atitattā uppajjittha nāma. Nirodhasamāpannānaṅ nirodhato pubbe uppanna-pubbantā asaṅṅhasattānaṅ asaṅṅabhava² uppanna-pubbattā. *Uppajjittha ceva uppajjati cāti* uppādaṅ pattattā uppajjittha, anatitattā uppajjati nāmāti attho.

Uppādakkhaṇe anāgataṅ cāti uppādakkhaṇe ca cittaṅ, anāgataṅ ca cittaṅ ti attho.

Atikkantakālavāre³ *uppajjamānaṅ khaṇaṅ* ti uppādakkhaṅaṅ. Tattha kiṅcāpi uppādakkhaṇo uppajjamāno nāma hoti, uppajjamānassa pana khaṇattā evaṅ vutto.

Khaṇaṅ vītikkantaṅ atikkantakālaṅ ti na ciraṅ vītikkantaṅ, tam eva pana uppādakkhaṅaṅ vītikkantaṅ hutvā *atikkantakālaṅ* ti sankhaṅ gacchati. Nirujjhamānaṅ khaṇaṅ ti niruddhakkhaṅaṅ. Tattha kiṅcāpi nirodha khaṇo nirujjhamāno nāma na hoti, nirujjhamānassa pana khaṇattā evaṅ vutto. Khaṅaṅ vītikkantaṅ atikkantakālaṅ ti kiṅ tassa cittaṅ evaṅ nirodhakkhaṅam pi vītikkantaṅ hutvā atikkantakālaṅ nāma hotīti pucchati. Tattha yasmā bhangakkhaṇe cittaṅ uppādakkhaṅaṅ khaṅaṅ vītikkantaṅ hutvā atikkantakālaṅ hoti. Nirodhakkhaṅaṅ khaṅaṅ vītikkantaṅ hutvā atikkantakālaṅ nāma hoti. Atītam pana cittaṅ ubho pi khaṅe khaṅaṅ vītikkantaṅ hutvā atikkantakālaṅ nāma, tasmā bhangakkhaṅe cittaṅ uppādakkhaṅaṅ vītikkantaṅ bhangakkhaṅaṅ avītikkantaṅ. Atītaṅ cittaṅ uppādakkhaṅaṅ ca vītikkantaṅ bhangakkhaṅaṅ ca vītikkantaṅ ti vissajjanam āha.

Dutiyapaṅhe⁴ vissajjane yasmā atītaṅ cittaṅ ubho pi khaṅe vītikkantaṅ hutvā atikkantakālaṅ nāma hoti, tasmā *atītacittaṅ* ti vuttaṅ.

Paṭilomapaṅha⁵ - vissajjane yasmā uppādakkhaṅe ca cittaṅ anāgataṅ ca cittaṅ ubho pi khaṅe khaṅaṅ vītikkantaṅ hutvā atikkantakālaṅ nāma na hoti, tesāṅ khaṅa-

¹ Br. Anupp°.

² Br. saṅṅabhava.

³ Y. II, 14.

⁴ Br. °paṅhassa. Y. II, 14.

⁵ *Ibid.*

naṃ avitikkantattā, tasmā *uppādakkhane cittaṃ anāgataṃ cittaṃ* ti vuttaṃ. Dutiyavissajjanaṃ pakāṭam eva.

Dhammavāre pi iminā va upāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo.

Puggaladhammavāro dhammavāragatiko yeva. Sabbe pi missakavārā *yassa sarāgacittaṃ* ti ādinā nayena mukhamattaṃ dassetvā sankhittā. Vitthāro pana nesāṃ hetthā vuttanayen' eva veditabbo.

Tesu pana *yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti* evaṃ vitthāretabbatāya pucchā va sadisā hoti. Yasmā pana sarāgaṃ cittaṃ pacchimacittaṃ na hoti, tasmā : *yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti* no ti evaṃ vissajjitabbattā vissajjanaṃ asadisāṃ hoti. Taṃ taṃ tassā tassā pucchāya anurūpavasena veditabban ti.

Citta-Yamaka-vaṇṇanā samattā.

[*Dhamma-Yamaka.*]

Idāni tesāṃ yeva Mūla-Yamake desitānaṃ kusalādi dhammānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā Citta-Yamakānantaraṃ desitassa Dhamma-Yamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandha - Yamake vuttanayen' eva Pālivatthānaṃ veditabbaṃ. Yath' eva¹ hi tattha paṇṇattivārā tayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca honti, tathā idhāpi. Yo kusalaṃ² dhammaṃ bhāveti, so akusalaṃ dhammaṃ pajahatīti agahitattā pan' ettha pariññāvāro bhāvanāvāro nāmāti veditabbo. Tattha yasmā avyākato dhammo neva bhāvetabbo, na pahātabbo, tasmā taṃ padam eva na uddhataṃ. Paṇṇattivāre pan' ettha tiṇṇaṃ kusalādi-dhammānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhadhammavāro, suddhadhamma-

¹ Br. Yathā only.

² Here the S. MS. omits the next 3½ pages, continuing, in apparent oblivion of the hiatus, with the words vāre eten' eva . . . (see p. 106).

mūlacakkavāro ti imesu catūsu varesu yamakagaṇanā vedtabbā.

Paṇṇattivāraniddese pana *kusalā kusalā dhammā*¹ ti kusalānaṃ ekantena kusaladhammattā *āmantā* ti vuttaṃ. Sesavissajjanesu pi es' eva nayo. *Avasesā dhammā na akusalā dhammā* ti avasesā dhammā akusalā na honti, dhammā pana hontīti attho. Iminā nayena sabbavissajjanāni veditabbāni.

Pavattivāre pan' ettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye *yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa akusalā dhammā uppajjanti; yassa vā pana akusalā dhammā uppajjanti, tassa kusalā dhammā uppajjantīti*² kusaladhammamūlakāni dve yamakāni, akusaladhammamūlakāṃ ekan ti tīni yamakāni honti. Tassa paṭilomanaye pi okāsavārādīsu pi es' eva nayo. Evam ettha sabbavāre tinnāṃ tinnāṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā.

Atthavinicchaye pan' ettha idaṃ lakkhaṇaṃ: imassa hi Dhammayamakassa pavattimahāvāre *uppajjanti nirujjhantīti* imesu uppādanīrodhesu kusalākusaladhammā tāva ekantena pavattiyaṃ yeva labbhanti, na cutipaṭisandhīsu. Avyākatadhammā pana pavatte ca cutipaṭisandhīsu cāti tīsu pi kālesu labbhanti. Evam ettha yaṃ yattha yattha labbhati, tassa vasena tattha tattha vinicchayo veditabbo. Tat' idaṃ nayamukhaṃ, kusalākusalānaṃ tāva ekakkhaṇe anuppajjanato *no* ti paṭisedho kato *Avyākatā cāti cittasamutṭhānarūpavasena vuttaṃ. Yattha kusalā dhammā nuppajjantīti*³ asaṅṅabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Ten' ev' ettha *āmantā* ti vissajjanaṃ kataṃ. *Uppajjantīti* idam pi asaṅṅabhavaṃ yeva sandhāya vuttaṃ. Avyākatānaṃ pana anuppattitṭhānassa abhāvā *natthīti* paṭikkhepo kato.

Dutiye akusale ti⁴ bhavaṃ assādetvā uppannesu nikanti-javanesu dutiye javanacitte. *Dutiye citte vattamāne* ti paṭisandhito dutiye bhavangacitte vattamāne, saha vā paṭisandhiyā bhavangaṃ vipākavasena ekam eva katvā bhavanikantiyā āvajjanacitte. Taṅ hi kriyacittattā avyākatajāti yaṃ pi pākato dutiyaṃ nāma hoti. *Yassa cittassa*

¹ Y. II, 28.

² *Ibid.*, 25.

³ *Ibid.*, 27.

⁴ *Ibid.*, 28.

anantarā aggamaggaṇ ti gotrabhucittaṇ sandhāya vuttaṇ. Kusalā dhammā uppajjissanti te aggamaggadhamme yeva sandhāya vuttaṇ. Yassa cittaṇ anantarā aggamaggaṇ paṭilabhissanti, tassa cittaṇ uppādakkaṇe ti¹ idaṇ citta-jātivaseṇa vuttaṇ. Tajjatikassa hi ekāvajjanena uppannassa tato orimacittaṇa uppādakkaṇe pi etaṇ lakkhaṇaṇ labbhat' eva. Nirodhavāre pi kusalā-kusalānaṇ ekato anirujjhanato no ti² vuttaṇ. Iminā naya-mukkena sabbattha vinicchayo veditabbo ti.

Dhamma-Yamakavaṇṇanā samattā.

[*Indriya-Yamaka.*]

Idāni tesāṇ yeva Mūla-Yamake desitānaṇ kusalādi-dhammānaṇ labhamānavaseṇa ekadesāṇ sangaṇhitvā Dhamma-Yamakānantaṇaṇ desitassa Indriya-Yamakassa vaṇṇanā hoti.

Tattha Khandha-Yamakādisu vuttanayen' eva Pāli-vatthānaṇ veditabbaṇ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avaseṇā antaravārā ca saddhiṇ kālappabhedā-dīhi Khandha-Yamakādisu āgatasadisā va. Indriyānaṇ pana bahutāya dhātuyamakato pi bahutarāni yamakāni honti. Yathā pana hetthā puggalavārādisu cakkhāyatana-cakkhudhātu-mūlake naye cakkhāyatana-cakkhudhātuhi saddhiṇ jivhāyatana-kāyāyatanaṇi na yojitāni. Jivhāyatana-kāyāyatana-mūlakāni ca yamakān' eva na gahitāni, tathā idhāpi cakkhundriya-mūlake naye jivhindriya-kāyindriyāni na yojitāni; jivhindriya-kāyindriyamūlakāni ca yamakān' eva na gahitāni. Tesāṇ agahaṇe kāraṇaṇ tattha vuttanayen' eva veditabbaṇ. Manindriyan pana yathā cakkhundriyādi-mūlakehi, tath' eva itthindriyādi mūlakehi pi saddhiṇ yasmā yojanaṇ gacchati, tasmā nikkhattapaṭipatiyā yojtvā sabbehi pi cakkhundriyamūlakādihi saddhiṇ pariyoṇe yojitaṇ ti veditabbaṇ. Cakkhundriyena saddhiṇ itthindriya-purisindriya-jīvitindriyāni yojitāni. Sukhindriya - dukkhindriya - domanasindriyāni paṭisandhiyaṇ natthīti na gahitāni. Somanas-

¹ Y. II, 29.

² *Ibid.* 37.

sindriya-upekkhindriyāni paṭisandhiyaṃ uppattilabhāvato gahitāni. Tathā saddhindriyādāni pañca. Lokutarāni tīni paṭisandhiyaṃ abhāven' eva na gahitāni. Iti yāni gahitāni, tesāṃ vasen' ettha cakkhundriyamūlake naye yamakagaṇanā veditabbā. Yathā c'ettha, evaṃ sabbattha. Yāni pana na gahitāni, tesāṃ vasena yamakāni na gaṇetabbāni. Gaṇantena vā moghapucchāvasena gaṇetabbānīti evaṃ tāva sabbavāresu Pālivavatthānam eva veditabbāṃ.

Atthavinicchaye pan' ettha idaṃ nayamukhaṃ: *sacakkhukānaṃ na itthānaṃ* ti¹ brahmaparisajjādānaṃ ceva rūpīnaṃ purisa-napuṃsakānaṃ ca vasena vuttaṃ. Tesāṃ hi itthindriyaṃ nuppajjati. *Sacakkhukānaṃ na purisānaṃ* ti² rūpibrahmānaṃ ceva itthi-napuṃsakānaṃ ca vasena vuttaṃ. Tesāṃ hi purisindriyaṃ nuppajjati. *Acakkhukānaṃ uppajjantānaṃ tesāṃ jīvitindriyaṃ uppajjati*³ ekavokāra-catuvokāra-kāmadhātusatte sandhāya vuttaṃ. *Sacakkhukānaṃ vinā somanassenā*³ ti upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvīpākapaṭisandhīnaṃ vasena vuttaṃ. *Sacakkhukānaṃ vinā upekkhāyāti*,³ somanassasahagatapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. *Upekkhāya acakkhukānaṃ* ti⁴ ahetuka - paṭisandhivasena vuttaṃ. *Ahetukānaṃ* ti ahetukapaṭisandhicittena saddhiṃ saddhindriyādānaṃ abhāvato vuttaṃ. Tattha hi ekanten' eva saddhāsatipaññāyo natthi. Samādhiviriyāni pana indriyappattāni na honti. *Sahetukānaṃ acakkhukānaṃ* ti gabbhaseyyakavasena ceva arūpivasena ca vuttaṃ. Añño hi sahetuko acakkhuko nāma natthi. *Sacakkhukānaṃ ahetukānaṃ* ti apāye opapātikavasena vuttaṃ. *Sacakkhukānaṃ nānavippayuttānaṃ* ti kāmadhātuyaṃ duhetukapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. *Sacakkhukānaṃ nānasampayuttānaṃ* ti rūpibrahmāno ceva kāmāvacaradevamanusse ca sandhāya vuttaṃ. *Ñānasampayuttānaṃ acakkhukānaṃ* ti arūpino ca tihetuka-gabbhaseyyake ca sandhāya vuttaṃ. Jīvitindriyamūlake *vinā somanassena uppajjantānaṃ* ti⁵ dve pi jīvitindriyāni sandhāya vuttaṃ.

¹ Y. II, 71.

² *Ibid.*, 72.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, nn. 1, 2 f.

⁵ *Ibid.*, 78.

Paratte somanassaviṇṇayutta - cittassa uppādakkhaṇe ti arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. Iminā nayena sabbatthāpi paṭisandhipavattivasena jīvitindriyayojanā veditabbā. Somanassindriyādimūlakesu pi paṭisandhipavattivasen' ev' attho gahetabbo. Paṭilomanaye pana nirodhavāre ca etesaṃ ceva aññesaṃ ca dhammānaṃ yathālābhavasena cuti-paṭisandhi-pavattesu tisu pi anupādānirodhā veditabbā.

Anāgatavāre *eten' eva bhārenāti*¹ etena purisabhāven' eva antarā² itthibhāvaṃ anāpajjitvā purisa paṭisandhigahānen' evāti attho. *Katicī bhāve dassetvā parinibbāyissantīti* katicī paṭisandhiyo gahetvā itthibhāvaṃ appatvā va parinibbāyissantīti attho. Dutiyapucchāya pi es' eva nayo.

Paccuppanna atītavāre *suddhāvāsānaṃ uppatti cittassa bhāgakkhaṇe manindriyaṃ ca na uppajjithāti*³ Citta-Yamake viya uppādakkhaṇātikamavasena atthaṃ aggahetvā,⁴ tasmīṃ bhāve anuppanna-pubbavasena gahetabbo ti. Iminā nayamukhena sabbasmim pi pavattivāre atthavinicchayo veditabbo.

Pariñāvāre pana cakkhumūlakādīsu ekam eva cakkhusota-yamakaṃ dassitaṃ. Yasmā pana sesāni pi lokiya-avyākātāni ceva lokiya-avyākāta-missakāni ca pariñāyān' eva, tasmā tāni anupadiṭṭhāni pi iminā va dassitāni hontī. Yasmā pana akusalaṃ ekantato pahātabbam eva, ekantaṃ kusalaṃ bhāvetabbam eva, lokuttarāvyākātaṃ sacchikātabbaṃ, tasmā *domanassindriyaṃ pajahatīti anaññātassāmīndriyaṃ bhāvetīti aññātāvīndriyaṃ sacchikarotīti* vuttaṃ. Aññīndriyaṃ pana bhāvetabbam pi atthi sacchikātabbam pi. Taṃ bhāvanāvasen' eva gahitaṃ.

Tattha *dve puggalā* ti sakadāgāmi-maggasamangī ca arahattamaggasamangī ca. Tesu eko samucchinditūṃ asamatthattā domanassindriyaṃ nappajahati⁵ nāma, eko pahina-dosattā. *Cakkhundriyaṃ na parijānātīti* anuppādaṃ

¹ Y. II, 117.² S. anantarā.³ Y. II, 145.⁴ S. agahetvā.⁵ Br. na paj°.

āpādetuṃ asamatthatāya na pariḷānāti. Iminā nayena
sabbavissajjanesu attho vedītabbo ti.

Indriya-Yamaka-vaṇṇanā samatta.

Ettāvata ca :

Yass' ovāde tathā vitthakiccassa kiccāsampanno

yuvati jano pi atīto suvihitanīyamo yamassānaṃ¹

Devaparīsāya majjhe devapure sabbadevadevena²

Yamakaṃ nāma pakāsitaṃ yamāmalalomena yantena.³

Pāḷivavattānavidhiṃ pucchāvissajjane ca atthānaṃ

dassetuṃ āradhā Yamaka-atthakathā⁴ mayā tassa.

Sādhu bahu⁵ anantarāyo lokamhi yathā anantarāyena.

Ayam ajja pañcamattehi tantiyā bhānavārehi.

Nitthā pattāṃ⁶ evaṃ nitthānaṃ pāpuṇantu sabbe hi pi

hitasukhanibbattikarā manorathā⁷ sabbasattānaṃ ti.

Yamakappakaranatthakathā vitthitā.

¹ Br. °ssānaṃ.

² S. sabbe dev°.

³ So Br. S. reads pakāsitasakalalomena santena. I do not follow
the meaning in either.

⁴ S. āradhāya, omitting Yamaka.

⁵ Br. Sā subahu antarāye.

⁶ Br. Nitthāṃ pattā, and omits hi.

⁷ S. hitaṃ sukhānippattikarā manorathasab°.